

ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΖΩΡΑΚΗΣ

ΤΟ ΗΡΩΝ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ.
«ΤΟ ΠΑΝΘΕΟΝ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ»¹

Στους γονείς μου

Ακόμα και οι πιο παρατηρητικοί κάτοικοι και επισκέπτες της πόλης του Ηρακλείου με δυσκολία προσέχουν το εγκαταλειμμένο, σήμερα, ιδιόμορφο κτίσμα στο νοτιοανατολικό τμήμα της Πλατείας Ελευθερίας². Ακόμα λιγότεροι όμως γνωρίζουν την ιστορία αυτού του κτίσματος, το οποίο αποτελεί το μοναδικό δημόσιο κτήριο μινωικής αρχιτεκτονικής, που χτίστηκε ποτέ στο Ηράκλειο.

---

1. Θερμές ευχαριστίες από τη θέση αυτή εκφράζονται στον φίλο αρχιτέκτονα κ. Ηρακλή Πυργιαννάκη και τον δημοσιογράφο και συγγραφέα κ. Νίκο Ψιλάκη για την ενθάρρυνσή και τις πολύτιμες συμβουλές κατά τις διάρκειες της έρευνας για το Ηρώο. Ευχαριστίες εκφράζονται επίσης στην κα Παρή Κάβου, στον κ. Μανόλη Σαριδάκη, στον κ. Παναγιώτη Δασκαλάκη, στον κ. Γιάννη Δασκαλάκη και στον κ. Απόστολο Ζεϊμπέκη, στον οποίον τις πολύτιμες πληροφορίες στηρίζεται ένα σημαντικό μέρος του κειμένου. Το κείμενο της κας Ευγενίας Λαγουδάκη για το Ηρώο στην εφ. *Πατρίς*, αποτέλεσε το ερέθισμα για την έναρξη της παρούσας εργα-

σίας. Θερμές ευχαριστίες της οφείλω και για τη χρήσιμη συζήτηση γύρω από το θέμα. Απαραίτητη αποδείχτηκε επίσης η βοήθεια των ιστορικών κ.κ. Αγησίλαου Καλουτσάκη και Κώστα Μαμαλάκη του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης, τους οποίους ευχαριστώ θερμά. Η ευγνωμοσύνη μου εκφράζεται επίσης και στους ανθρώπους της Βικελαίας Βιβλιοθήκης και ιδιαίτερα στον Διευθυντή κ. Δημήτρη Σάββα και κ. Στέφανο Γρατσέα, καθώς και στην μηχανικό κα Αρετή Μεθυνάκη του Τ.Ε.Ε Τ.Α.Κ για τις χρήσιμες επισημάνσεις.

2. Το Ηρώο βρίσκεται απέναντι από το Άγαλμα του Βενιζέλου μεταξύ των οδών Βίγλας και Πεδιάδος.

Πρόκειται για το περίφημο Ηρώον του Ηρακλείου, που παρά την αποκαρδιωτική του σήμερα εικόνα, γνώρισε κάποτε ημέρες δόξας.

Το Ηρώο κατασκευάστηκε το 1930 από τη Νομαρχία Ηρακλείου και η ανέγερσή του εντάσσεται απόλυτα μέσα στο πλαίσιο του πανελληνίου εορτασμού της συμπλήρωσης 100 χρόνων από την απελευθέρωση της Ελλάδας και τη σύσταση του Ελληνικού Κράτους³. Την επέτειο της Εθνικής Παλιγγενεσίας γιόρτασε τη χρονιά εκείνη ολόκληρη η Ελλάδα⁴. Εκτός από τον κεντρικό εορτασμό της Εκατονταετηρίδας, που θα πραγματοποιούνταν στην Αθήνα, κάθε μεγάλη πόλη επιφορτιζόταν με τη διοργάνωση εκδηλώσεων τοπικού χαρακτήρα. Είχε προηγηθεί, άλλωστε, σχετική εγκύκλιος της Κυβέρνησης Βενιζέλου η οποία, συν τοις άλλοις, υποδείκνυε την κατασκευή «*έργων αναμνηστικών αξιών λόγου*» που θα αποτελούσαν το επίκεντρο των σχετικών εκδηλώσεων⁵.

Ο τότε Νομάρχης Ηρακλείου Εμμανουήλ Λυδάκης συνέστησε ειδική επιτροπή προσωπικοτήτων, η οποία θα είχε την ευθύνη του σχεδιασμού και της διοργάνωσης των σχετικών με τους εορτασμούς εκδηλώσεων⁶. Από τις πρώτες αποφάσεις της επιτροπής

3. Για το ιστορικό πλαίσιο γύρω από την ανέγερση του Ηρώου βλ. και Λαγουδάκη Ευ., Το Ηρώο, Εφημ. Πατρών, 12/10/2007.

4. Τη σχετική ανακοίνωση του πανελληνίου εορτασμού βλέπε στην εφ. *Ελευθέρο Βήμα*, 3/2/1929, σελ. 5.

5. Λυδάκης Ε. Γ. (1951) *Πως ήρχισαν και πως εξελίχθησαν οι σχέσεις μου με τον Βενιζέλον και η δράσις μου ως Νομάρχου Ηρακλείου Κρήτης*, Εκδ. Αφοί Αλικιώτη, σελ. 75-76.

6. Η πρώτη διακήρυξη της Τοπικής Επιτροπής Εορτασμού Εκατονταετηρίδος «*Προς άπαντας τους κατοίκους του Νομού Ηρακλείου*», η οποία προσέβλεπε και στην ευαισθητοποίηση του κόσμου για την συγκέντρωση χρημάτων υπέρ του εορτασμού, υπογράφεται από τους: Νομάρχη Εμμ. Λυδάκη, Αρχιερατικό Επίτροπο Κορν. Τζανάκη (που αντικαθιστά προφανώς τον Μητροπολίτη Κρήτης Τίτο), τον Δήμαρχο

Ηρακλείου Α. Παπαδόπουλο, τον Διευθυντή της Εθνικής Τραπέζης Αλκ. Μαρή, τον Φρούραρχο Ι. Αλεξάκη, τον Πρόεδρο του Εμπορικού Επιμελητηρίου Ι. Καρούζο, τον Πρόεδρο του Γεωργικού Επιμελητηρίου Σ. Μακράκη, τον Έφορο Αρχαιοτήτων Σπυρίδ. Μαρινάτο, τον Γυμνασιάρχη Κ. Βουρδουμπάκη, τον Διευθυντή του Πρακτικού Λυκείου Γ. Περβολαράκη, τον Πρόεδρο του Ιατρικού Συλλόγου Γρ. Καμπάνη, τον Πρόεδρο του Δικηγορικού Συλλόγου Μιχ. Σακλαμπάνη, τους Δημοσιογράφους Ι. Μουρέλο, Α. Ζωγράφο, και Μιχ. Μαρνελάκη εκδότες των εφημερίδων *Ελευθέρα Σκέψις*, *Ανόρθωσις* και *Ιδη* και τον Διευθυντή του Λυκείου «ο Κοραΐς» Ε. Πετράκη (εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 28/1/1930, σελ. 1). Μεταγενέστερη ανακοίνωση της Επιτροπής με το πρόγραμμα του εορτασμού συνυπογράφεται επιπλέον από τους: καθηγητή Α. Αλεξανδρίδη, Διευθυντή Εμ-

ήταν η συμμετοχή στον Αθηναϊκό εορτασμό, με την αποστολή κυβόλιθου που έφερε την επιγραφή «Δήμος Ηρακλείου», ο οποίος θα εντοιχιζόταν στο Ηρώο της Πρωτεύουσας, στο Πεδίο του Άρεως, καθώς και η εκλογή του Στρατηγού Κατεχάκη, ως αντιπροσώπου του Δήμου Ηρακλείου στις εορταστικές εκδηλώσεις της Αθήνας. Παράλληλα αποφασίστηκε η ανέγερση *Ηρώου υπέρ των Κρητών Αγωνιστών*, «*επί τη βάσει Κνωσιακού ιερού*»⁷. Τότε ορίστηκε και η σημερινή θέση του Ηρώου, που περιγράφεται ως «*η έναντι του Θεάτρου Πουλακάκη Πλατεία (άλλοτε Κήπος Μάρκογλου)*»⁸.

Η μελέτη του έργου ανατέθηκε στον σπουδαίο αρχιτέκτονα και αρχιμηχανικό του Δήμου Ηρακλείου Δημήτρη Κυριακό. Για τον αρχιτέκτονα Κυριακό δεν έχουν, δυστυχώς, ειπωθεί πολλά. Από τα εκτός Κρήτης έργα του ξεχωρίζουν κυρίως οι προσφυγικές πολυκατοικίες της Λεωφόρου Αλεξάνδρας, που πρόσφατα χαρακτηρίστηκαν διατηρητέες⁹. Άλλοι, προφανώς, είναι καταλληλότεροι να σηκώσουν το βάρος της αποτίμησης της προσφοράς ενός αρχιτέκτονα, ο οποίος στόλισε το Ηράκλειο με τέτοια νεοκλασικά κτίρια, που ακόμα και σήμερα, αποτελούν τα κύρια κοσμήματα της πόλης. Αξίζει να αναφερθούν ορισμένα, διατηρητέα, ευτυχώς, σήμερα, δημιουργήματά του, όπως η Οικία Τσαχάκη στην οδό Θεσσαλονίκης, το κτίριο της εφημ. «Πατρίς» στην πλατεία Ρήγα Φεραίου, η Οικία Λογιάδη (πρώην Γαλλικό Ινστιτούτο) στη συμβολή των οδών Ζωγράφου και Αβέρωφ, καθώς και η Οικία Κοθρή, το παλαιό ξενοδοχείο «Φλώριδα» και το Μέγαρο Λιοπυράκη στην 25^η Αυγούστου¹⁰. Δική του ιδέα ήταν επίσης η τριχοτόμηση των

πορικής Σχολής Ι. Τζοβενή, και Συμβολαιογράφο Μ. Γαλενιανό (Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 24/09/1930).

7. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 24/01/1930, σελ. 4 και Λυδάκης, ό.π., σελ. 76.

8. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 6/04/1930, σελ. 4.

9. Μπίστικα Ε., Μια «μικρή πατρίδα» στην Αλεξάνδρας γιορτάζει και ανοίγει παράθυρο στο μέλλον. Εφ. *Καθημερινή*, 30-11-2008, όπου αναφέρονται ως αρχιτέκτο-

νες ο Κ. Λάσκαρις και ο Δ. Κυριακός.

10. Σάββας Δημ. (2008) Οι Αρχιτέκτονες και οι δημιουργίες τους στο Μεγάλο Κάστρο, *Πατρίς*, 4/8/2008. Για τα έργα του Αρχιτέκτονα Κυριακού στο Ηράκλειο βλ. και Τζομπανάκη Χρ. (επιμ.) *Το Ηράκλειο εντός των Τειχών, Αστική Αρχιτεκτονική των Νεότερων Χρόνων, από τις Αρχές του 19ου έως και την τέταρτη δεκαετία του 20ου αι.*, Εκδ. Τ.Ε.Ε/Τ.Α.Κ., σελ. 102, 159, 168, 176, 178, 198, 205.

ενιαίων Τουρκικών Στρατώνων (Κισλάδων) στη Λεωφόρο Δικαιοσύνης, που στέγασαν αργότερα –και μέχρι σήμερα– τη Νομαρχία, το Δικαστικό Μέγαρο και την Αστυνομία, αντιτιθέμενος σθεναρά στις φωνές που ζητούσαν –και τότε–, απερίσκεπτα, την κατεδάφιση των παλιών κτισμάτων της πόλης¹¹. Τα μεγαλοπρεπή αυτά κτίσματα, μέρος μόνον της μεγάλης αρχιτεκτονικής παραγωγής του Κυριακού, τα οποία προσέδωσαν μια νέα, ευρωπαϊκή μορφή στην πόλη, στηρίζουν κατά τη γνώμη μας τον ισχυρισμό πως ο Δημήτρης Κυριακός, τηρουμένων των αναλογιών, ωφέλησε την πόλη του Ηρακλείου όσο την Αθήνα ο Τσίλερ.

Η εποπτεία της ανέγερσης του Ηρώου ανατέθηκε σε 4μελή επιτροπή στην οποία συμμετείχαν, εκτός από τον Δημ. Κυριακό, ο Νομάρχης Ηρακλείου Εμμ. Λυδάκης, ο Δήμαρχος Ηρακλείου Ανδρέας Παπαδόπουλος, και ο Διευθυντής του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου Σπυρίδων Μαρινάτος¹². Ήδη από την 19^η Ιουνίου 1930 το Δημοτικό Συμβούλιο της πόλης, ύστερα από σχετική αίτηση, ενέκρινε «*όπως διατεθεί χώρος παρά την Πλατείαν Ελευθερίας και εις θέσιν Ντιγλή Περβόλι, προς ανέγερσιν του επί ταις Εορταίς της Εκατονταετηρίδος Ηρώου του Νομού Ηρακλείου*»¹³.

Στις 27 Μαρτίου 1930 ο Δημ. Κυριακός παρουσίασε στην Επιτροπή Εκατονταετηρίδος τα σχέδια του για το μελλοντικό Ηρώο, τα οποία εγκρίθηκαν ομόφωνα από τα μέλη της Επιτροπής. Αντιγράφουμε από την εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*: «*Η επίδειξις του μνημείου τούτου ικανοποίησε την επιτροπή η οποία αποφάσισε να δώ-σει την προοπτικήν αυτού εικόνα δια του τύπου εντός των ημερών αυτών*»¹⁴.

Το κτίσμα είχε διαστάσεις 12 X 9,30 μ. και εμβαδό 112 τετραγωνικών μέτρων και ήταν πετρόκτιστο. Αντέγραφε αρχιτεκτονικά

11. Εφ. *Επαρχία*, 25/10/1930, σελ. 1.

12. Λαγουδάκη ό.π.

13. Εφ. *Φιλόπολις*, Μηνιαία Έκδοση της Δημοτικής Κίνησης «Ηράκλειο - Ανθρώπινη Πόλη», Φύλ. 21, Οκτώβριος 2008, που βασίζεται σε στοιχεία που παραχώρησε η κα Ευγ. Λαγουδάκη. Βλέπε και σχετική ανακοίνωση στην εφ. *Ελευθέρα Σκέ-*

ψις, 12/07/1930, σελ. 3 και 4. Βλέπε αντίστοιχα και Εφ. *Επαρχία*, (25/06/1930, σελ. 1) που πληροφορεί για την ανέγερση του Ηρώου «*Εις την πλατείαν του απαλλοτριωθέντος υπό του Δήμου μας γηπέδου Ντιγλή*».

14. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 28/3/1930, σελ. 4, βλ. και Εφ. *Ανόρθωσις*, 5/6/1930, σελ. 1.

τον τύπο του *Μινωικού Μεγάρου*¹⁵. Αποτελούνταν από μια εξωτερική κιονοστοιχία με δύο ερυθρούς κίονες που δημιουργούσαν ανοιχτή στοά, η οποία οδηγούσε στον κυρίως χώρο. Συμβολικά απέδιδε ανακτορικού τύπου μινωικό ιερό. Όπως, συχνά και στα μινωικά ιερά, οι εσωτερικοί τοίχοι του περιτρέχονταν από χτιστά πεζούλια, τα θρανία, δηλωτικά και αυτά του λατρευτικού χαρακτήρα του χώρου. Στο βάθος, το αντίγραφο ενός μινωικού θρόνου συμβόλιζε τη διαρκή παρουσία της αδιόρατης Θεότητας¹⁶.

Η πρόσοψη του ηρώου επιστεφόταν από επάλληλα ζεύγη κεράτων καθοσιώσεως, που αποτελούσαν το ιερότερο σύμβολο του μινωικού κόσμου¹⁷, για να συμβολίσουν εδώ ικετίριους βραχίονες, σε μια αέναη επίκληση προς το θείον¹⁸. Στο ανώτερο τμήμα του μνημείου, η ενότητα της επίπεδης, τιμεντένιας στέγης διασπάστηκε από τους υπερυψωμένους φωταγωγούς, που επέτρεπαν τον φυσικό φωτισμό του εσωτερικού του Ηρώου, όπως είχαν διδάξει οι Μινωίτες από την 2^η χιλιετία π.Χ. Κατά το πρότυπο, πάλι, των μινωικών μνημειακών κτιρίων, η λίθινη τοιχοποιία ενισχύθηκε με ξυλοδεσιές, οι οποίες αναπαραστάθηκαν με μπετόν, σύμφωνα με την τεχνική που είχε εισαγάγει ο Sir Arthur Evans στο ανάκτορο της Κνωσού. Ολόκληρο το υπερυψωμένο ισόγειο μνημείο στηρίχτηκε σε χαμηλό, ημιυπόγειο θάλαμο, με είσοδο κάτω από το πρόπυλο, σε ένα επιχειρούμενο συμβολισμό των βυζαντινών κρυπτών¹⁹.

15. Ο τύπος του Μινωικού Μεγάρου, που θεωρείται καινοτομία της μινωικής αρχιτεκτονικής συνίσταται στην τυπική διάδοχη τριών χώρων: δύο αιθουσών που χωρίζονται από πολύθυρο και ενός φωταγωγού με κίονες. (Λ. Πλάτων, 2006, Τα Μινωικά Ανάκτορα, Ιστορία των Ελλήνων, εκδ. Δομή, τ. 1, Προϊστορικοί Χρόνοι, σελ. 266-306, ιδίως σελ. 5.) Στην περίπτωση του Ηρώου, απουσιάζει το εσωτερικό πολύθυρο και η κυρίως αίθουσα είναι ενιαία.

16. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 8/10/1930, σελ. 3-4, βλέπε και παρακάτω περιγραφή εορτασμού από την ίδια εφημερίδα.

Βλέπε, επίσης και παρέμβαση για το Ηρώο από τον ιατρό Α.Ι. Μελισσειδή, στην εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, (10/10/1930, σελ. 1), όπου γίνεται λόγος για το αντίγραφο του μινωικού θρόνου.

17. Για τη μινωική θρησκεία, τους τύπους των ιερών και τα θρησκευτικά σύμβολα βλέπε και Γ. Τζωράκης (2006) *Μινωική-Μυκηναϊκή Θρησκεία, Ιστορία των Ελλήνων*, Εκδ. Δομή, τ. 1, Προϊστορικοί χρόνοι, σελ. 502-541.

18. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 28/8/1930, σελ. 1.

19. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 5/10/1930, σελ. 1.

Ο καινοφανής για τα αρχιτεκτονικά δεδομένα της εποχής «μινωικός ρυθμός» που επιλέχθηκε στο σχεδιασμό του Ηρώου, πέραν της καταφανούς απόπειρας σύνδεσης των επιμέρους περιόδων της Κρητικής Ιστορίας, βρίσκει μια πρακτική ερμηνεία στην επισήμανση του Νομάρχη Εμμ. Λυδάκη ότι, δηλαδή, απέβλεπε στο «να προσελκύσει την προσοχή των ξένων των διερχομένων εκείθεν προς επίσκεψιν των αρχαιοτήτων της Κνωσού»²⁰. Βρισκόμαστε, άλλωστε, μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '30, κατά την οποία ο οργανωμένος τουρισμός ήταν ανύπαρκτος, και οι αφίξεις των ξένων τουριστών που έφταναν κυρίως για την Κνωσό, και που ήταν σχεδόν μόνο λόγιοι, αποτελούσαν σημαντικό γεγονός και καταγράφονταν στον τοπικό τύπο κάτω από τον τίτλο «Αφίξεις περιηγητών»²¹. Δεν αποκλείεται πάντως, το σχέδιο του Ηρώου να προτάθηκε από τον Σπ. Μαρινάτο τον Διευθυντή του Μουσείου Ηρακλείου, που ως Έφορος των Αρχαιοτήτων διαδραμάτιζε, τότε, καίριο ρόλο στα πολιτιστικά τεκταινόμενα της πόλης. Ήταν, άλλωστε, και η εποχή του «Παμμινωισμού», του ρεύματος της προϊστορικής αρχαιολογίας που τοποθετούσε, -χωρίς να λείπουν και τα στοιχεία της υπερβολής-, τη μινωική Κρήτη στην κορυφή των πολιτισμών του Αιγαίου. Σίγουρα πάντως ήταν τα χρόνια της μεγάλης ανάδειξης της μνημειακής αρχιτεκτονικής της μινωικής Κρήτης, η οποία, με τις τολμηρές αναστηλώσεις του Evans στην Κνωσό, που ολοκληρώνονταν εκείνα ακριβώς τα χρόνια, ετύγχανε της μεγαλύτερης δυνατής προβολής και αναγνωρισιμότητας²². Η δημιουργία ενός μνημείου μινωικής αρχιτεκτονικής, δεν ξένιζε, άλλωστε, εκείνα τα χρόνια, δεδομένης της, έστω και περιορισμένης ανάπτυξης ενός *νέο-μινωικού ρυθμού* στις αρχιτεκτονικές τάσεις της εποχής, ο οποίος, αν και δεν επικράτησε, είχε αρχίσει να εξελίσσεται ήδη από τα πρώτα χρόνια της ανακάλυ-

20. Λυδάκης, ό.π. σελ. 76.

21. Βλ. λ.χ. Εφ. *Ανόρθωσις*, 26/3/1932, σελ. 4.

22. Για μια σύντομη επισκόπηση της ιστορίας των ερευνών αλλά και των ανα-

στηλώσεων της Κνωσού, οι οποίες έγιναν τολμηρότερες μετά το 1925, βλέπε Γ. Τζωράκης (2008) *Κνωσός, Νέος Οδηγός του Ανακτόρου της Κνωσού*, Εκδόσεις Έσπερος, Αθήνα, σελ. 34-37.

ψης των μινωικών ανακτόρων, όπως είχε γίνει έναν αιώνα παλαιότερα με τον *νέο-κλασικό ρυθμό*, που στηρίχτηκε στη μελέτη των μνημείων της κλασικής αρχαιότητας²³.

Η ανέγερση του ηρακλειώτικου Ηρώου ξεκίνησε με γοργούς ρυθμούς. Ήδη από την 3^η/8/1930 ο τοπικός τύπος πληροφορούσε με ενθουσιασμό τους δημότες της πόλης: Γράφει η Εφ. *Ανόρθωσις* «*Το Ηρώον μας ευρίσκεται εν τω περατούσθαι. Ολόκληρος η γύρω έκτασις διαμορφούται κατά τρόπον καλαισθητικόν και προ-παρασκευαζόμενον προς την εικόνα που παρουσιάζει το ιδρυθέν εκεί μνημείον*»²⁴. Και αλλού: «*Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι όσοι Ηρακλειώται λείπουν πολύ καιρόν από το Ηράκλειον και σκέπτονται να μας έρθουν τώρα με την ευκαιρίαν των εορτών θα δοκιμάσουν ευαρεστοτάτας εντυπώσεις με την πράγματι ωραία εικόνα που παρουσιάζει ο Κήπος μας και εν γένει ολόκληρος η Πλατεία των Τριών Καμάρων με την καλλιτεχνικήν διαρύθμισίν της*»²⁵. Και η Ελεύθερη Σκέψη σημειώνει: «*Ηρχισε να προεπίξει ο χώρος του περβολιού του Μάρκογλου. Οι εργάτες εργάζονται για την ανέγερση του Ηρώου και τη νύχτα ακόμη. Και το Ηρώο παίρνει πια φόρμα. Φόρμα που μας δείχνει πως θα γίνει κάτι το έχταχτο... Καθώς είναι γνωστό θα πάρει μινωικό ρυθμό... Οι κολώνες μάλιστα οι ανεστραμμένες έγιναν κιόλας. Απομένει τώρα ο δεύτερος όροφος, όπως απαιτεί η μινωική αρχιτεκτονική. Το φανταζόμεστε από τώρα χρωματισμένο και το απολαβαίνομε με τη φαντασία. Γύρω-γύρω κήπος - πρασινάδα. Πάνω του μεγαλόπρεπο το μπεντένι... Θα 'ναι κάτι το*

23. Ο αρχαιολόγος G. Cadogan, το 2000, απαριθμεί 4 αξιόλογα κτίσματα του νέο-μινωικού ρυθμού στην Κρήτη: Το Ηρώον Ηρακλείου, το Δημαρχείο της Ιεράπετρας, ένα μικρό βοηθητικό κτήριο στο Αεροδρόμιο Ηρακλείου με χρήση μέχρι και τη δεκαετία του 1960 και τη Βίλα του γνωστού φωτογράφου Behaeddin που χτίστηκε το 1904 δυτικά του Ηρακλείου. (Gerald Cadogan, "The Minoan Distance": the Impact of Knossos upon the Twentieth Century, στο Cadogan,

G., Vasilakis, A., Hatzaki, E., (επιμ.) (2004) *Knossos: Palace, City, State. Proceedings of the Conference in Heraklion organized by the British School at Athens and the 23rd Ephoreia of Prehistoric and Classical Antiquities of Heraklion, in November 2000, for the Centenary of Sir Arthur Evans's Excavations at Knossos*. BSA Studies, 12. London: The British School at Athens).

24. Εφ. *Ανόρθωσις*, 17/9/1930, σελ. 1.

25. Εφ. *Ανόρθωσις*, 3/10/1930, σελ. 1.

*έχταχτο, το ξαναλέμε. Ακόμα έτσι το Ηράκλειο μαζί με το βενετσιάνικο, ανατολίτικο και σύγχρονο χρώμα αποκτά και το μινωικό»²⁶. Η Εφημερίδα Επαρχία επαυξάνει: *Μολονότι του λείπουν ακόμη πολλαίς συμπληρώσεις, εν τούτοις το καλλιτέχνημα συγκινεί και τον πειο ανίδεο άνθρωπο...»²⁷.**

Ως ημερομηνία της επίσημης έναρξης του διήμερου εορτασμού της εκατονταετηρίδας στο Ηράκλειο ορίζεται η 5^η Οκτωβρίου 1930²⁸. Ο εορτασμός περιλαμβάνει δοξολογία, στρατιωτική παρέλαση, πανηγυρικούς λόγους, επιμνημόσυνες δεήσεις, καταθέσεις στεφάνων και άλλες εκδηλώσεις. Την κυβέρνηση εκπροσωπούν ο Υπουργός Στρατιωτικών Θ. Σοφούλης και ο Πρόεδρος της Κεντρικής Επιτροπής Εορτασμού Εκατονταετηρίδος Ιω. Δαμβέργης, μαζί με μεγάλο αριθμό αξιωματικών του ναυτικού και των ευζώνων. Συμμετέχουν επίσης εκπρόσωποι ξένων κρατών, συλλόγων, και πλήθος δημοσιογράφων από την Αθήνα. Στην πόλη του Ηρακλείου έχουν συρρεύσει χιλιάδες κάτοικοι από ολόκληρο το Νομό Ηρακλείου αλλά και από τους γύρω νομούς. Ευχάριστη αίσθηση προκαλείται από την επίσκεψη κάποιων Χανιωτών που αφήφησαν την πεντάωρη (!) πορεία και κατέφθασαν με αυτοκίνητα στο Ηράκλειο²⁹.

Τα αποκαλυπτήρια του Ηρώου προγραμματίστηκαν στις 4 μ.μ., κατά την πρώτη ημέρα των εορτασμών. Οι θρυλικότεροι από τους εν ζωή τότε αγωνιστές των κρητικών επαναστάσεων θα αποτελούσαν την τιμητική φρουρά του νέου μνημείου. Ο τύπος των ημερών σημειώνει με δέος την παρουσία των Ιω. Αϊνικολιώτη³⁰,

26. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 3/08/1930, σελ. 3.

27. Εφ. *Επαρχία*, 5/09/1930, σελ. 3.

28. Ο εορτασμός της Εκατονταετηρίδος στο Ηράκλειο είχε προγραμματιστεί αρχικά για τις 25 Αυγούστου, αναβλήθηκε αργότερα για τις 28 Σεπτεμβρίου για «να κατέλθωσι εξ Αθηνών οι επίσημοι» (Εφ. *Ανόρθωσις*, 13/8/1930, σελ. 3) και ορίστηκε τελικά στις 5 Οκτωβρίου «*δια να δυνήθῃ εις τας εορτάς να παρευρεθεί και ο στό-*

λος» (Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 11/9/1930, σελ. 4).

29. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 8/10/1930, σελ. 3-4.

30. Ο Ιω. Αϊνικολιώτης, σε βαθιά γεράματα, δεν μπόρεσε να παρασταθεί στην τιμητική φρουρά του Ηρώου και παρακολούθησε την τελετή μέσα από αυτοκίνητο. Είναι συγκινητική η περιγραφή του Ιω. Μουρέλου στην Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*: «*Το μεγαλύτερο και ισχυρότερο ρίγος συγ-*

Καπετάν Χατζομιχάλη, Γιάννη Πολυξίγκη, Καραντινού, Γ. Κοκκινάκη, Απ. Τσαπάκη, Εμμ. Μπιζαράκη, Ματθ. Ζαχαριάδη, Γ. Σισμινάκη, Γ. Ξύδη, Εμμ. Κοντή, Μύρ. Καραγιαννάκη, Γ. Πατσιδιανού «και άλλων γνωστών και άγνωστων από την χορείαν των παλαιών αγωνιστών του 1866 και εντεύθεν»³¹. Είχε, εξάλλου, προηγηθεί εγκύκλιος της Επιτροπής Εορτασμού η οποία καλούσε τους δήμαρχους και τους κοινοτάρχες του Νομού να γνωστοποιήσουν στην επιτροπή τα ονόματα των παλαιμάχων αγωνιστών, που διακρίθηκαν στους αγώνες της επανάστασης μέχρι και τον πόλεμο του 1897. Οι ενδοξότεροι από αυτούς τους αγωνιστές θα αποτελούσαν την τιμητική φρουρά του Ηρώου κατά τη διάρκεια των εγκαινίων του «προσερχόμενοι με την Κρητικήν στολήν των και την πανοπλίαν των»³².

Η πρώτη ημέρα των εορτασμών περιλάμβανε δοξολογία στο Μητροπολιτικό Ναό του Αγίου Μηνά, χοροστατούντος του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κρήτης Τίτου και του Θεοφιλεστάτου Επισκόπου Αρκαδίας, και το απόγευμα πραγματοποιήθηκαν τα αποκαλυπτήρια του Ηρώου³³. Γράφει η εφ. *Επαρχία*: «Μετά το πέρας της δοξολογίας η πομπή εξεκίνησε κατευθυνόμενη εις τον κήπον των Τριών Καμάρων. Η πομπή διήλθε δια των οδών Αγίου Μηνά, Γόρτυνος, Ίδης, πλατείας Νικηφόρου Φωκά, Λεωφόρου Μίνωος και προεπορεύοντο, το Τάγμα Ευζώνων, ένοπλο τμήμα στρατού, τα Λάβαρα των Σωματείων και των Αγωνιστών, η παλαιά Ση-

κινήσεως που δοκίμασε προ ημερών ο κόσμος ήτο το πέραςμα του Αϊνικολιώτη. Ο ηρωικός αγωνιστής του 1858, του 1866, του 1869, του 1878, του 1889, του 1896 και 1897-1898 μέσα σ' ένα πολυτελές αυτοκίνητο, με τη συντροφιά του γαμπρού του κι ενός γιου του, πέρασε μέσα απ' το πλήθος κ' ησθάνθη την τελευταίαν χαρά της ζωής του, ακούοντας τους ύμνους του και δεχόμενος την εκδήλωση της ευγνωμοσύνης του πλήθους, πούξερε το τι οφείλομε στον ήρωα αυτόν που τώρα είναι ανίκανος να περπατήσει μόνος του. Μέσα σ' αυτοκί-

νητό του, που τιμητικά πέρασε όλη την παράταξη, άρα γε ήκουσε τις ζητωκραυγές του λαού και τις επευφημίες του για τον ήρωα Αϊνικολιώτη » Ο θρυλικός ήρωας πέθανε λίγους μήνες αργότερα.

31. Εφ. *Ανόρθωσις*, 8/10/1930, σελ. 1, 3.

32. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 8/6/1930, σελ. 3.

33. Βλέπε και το δημοσιευμένο πρόγραμμα των διήμερων εορτασμών της Εκατονταετηρίδας στην εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 24/9/1930, σελ. 4.

μαία του 43^{ου} Συντάγματος και ακολουθούν: Ο Υπουργός των Εσωτερικών κ. Σοφούλης μετά της κυρίας του, ο Γενικός Διοικητής Κρήτης κ. Κατεχάκης, οι στρατηγοί κ.κ. Πετρίδης και Κόρακας, ο εκπρόσωπος της V Μεραρχίας Κρήτης συνταγματάρχης κ. Δεμέστιχας, ο κ. Ιω. Δαμβέργης, Πρόεδρος Κεντρικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδας μετά της δίδος κόρης του, ο κ. Σπυρίδων Τρικούπης Αντιπρόεδρος του Λαϊκού Κόμματος μετά της κυρίας του, ο Φρούραρχος κ. Αλεξάκης μετά της κυρίας του, ο κ. Νομάρχης, ο κ. Δήμαρχος, ο Γερουσιαστής κ. Πολυχρονίδης, ο Πρόξενος της Αγγλίας κ. Ηλιάδης μετά της κυρίας του, ο πρόξενος της Γαλλίας κ. Ρόζεμπουχ, της Γερμανίας κ. Χέζελ, ο εκπρόσωπος του Αγγλικού Στρατού κ. Ντελέσης, η Γαλλίς αεροπόρος Μαρί Μαρβέντ, η Αγγλίς αρχαιολόγος και ελληνίστρια Μις Γουόρντ, η δις Στεφανόπολι διευθύντρια του «Μεσαζέρ ντ' Ατέν» ο κ. Γιάννης Μπρισιμιτζάκης εκπρόσωπος των εν Ελλάδι Κρητών, ο πολιτευτής κ. Γρηγορίου, αντιπρόσωποι του Αθηναϊκού Τύπου, οι σύλλογοι, τα σωματεία, τα εκπαιδευτήρια, ο λαός. Εις την πομπή έλαβε επίσης μέρος ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Κρήτης επιβαίνων αυτοκινήτου. Κατά την διέλευσίν του εκ των οδών έλαβον χώρα συγκινητικώταται σκηναί. Κατόπιν της μακροχρόνιου ασθενείας του το πλήθος παρημποδίζε την κίνησιν του αυτοκινήτου και ησπάζετο με δακρυσμένους οφθαλμούς τας χείρας του Σεβασμιωτάτου. (...) Ιδιαίτερον όλως εντύπωσιν επροξένησε το Τάγμα Ευζώνων, μετά του εφίππου ταγματάρχου κ.λ.π. αξιωματικών το θέαμα του οποίου ήτο μεγαλοπρεπέστατον. Είτα η πομπή κατηθύνθη εις την πλατείαν των Τριών Καμάρων, όπου ο Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Κρήτης εποιήσατο δέησιν προ του Μνημείου του Αγνώστου Στρατιώτου»³⁴.

Τα αποκαλυπτήρια του φωταγωγημένου Ηρώου πραγματοποιήθηκαν με λαμπρότητα³⁵. Από τον Ηρακλειώτικο τύπο, που, όπως

34. Εφ. *Επαρχία*, 7/10/1930, σελ. 4.

35. Η φωταγώγηση του Ηρώου, με ι-
διωτική πρωτοβουλία, είχε προβλεφθεί αρ-
κετές ημέρες πριν τα αποκαλυπτήρια. Γρά-
φει η εφ. *Ελευθέρα Σκέψις* (3/10/1930,

σελ. 1): «Ο κ. Λιναρδάκης ανέλαβε όλως
αφιλοκερδώς να φωτίσει δια προβολέων
ειδικών τας εσπέρας του εορτασμού το
Ηρώον, τοποθετών εντός του Δημοτικού
Κήπου τα ειδικά μηχανήματα προβολών».

είναι αναμενόμενο, καλύπτει λεπτομερώς τα γεγονότα, αντιγράφουμε και το χρονικό των αποκαλυπτηρίων του Ηρώου: «*Προκειμένου εις τας 4 μ.μ. να γίνουν τα αποκαλυπτήρια του Ηρώου, ήρχισαν από 3.30 καταφθάνοντα τμήματα στρατού με τας μουσικάς των. Τα τμήματα παρετάχθησαν κατά μήκος της Πλατείας Ελευθερίας προς το Ηρώον, με τους Ευζώνους εις το δεξιόν και προ του Ηρώου. Ακολούθως καταφθάνουν οι παλαιοί αγωνισταί συντεταγμένοι με επί κεφαλής τας σημαίας των κρητικών επαναστάσεων φέροντες και τα όπλα των. Ούτοι τοποθετούνται επί των βάθρων της κλίμακος ένθεν και ένθεν του Ηρώου. Παράλληλως παρετάχθησαν τα σχολεία και ένθεν ο κόσμος επλήρωσεν ασφυχτικώς την Πλατείαν. Αφιχθέντων του κ. Υπουργού των Στρατιωτικών, του κ. Γενικού Διοικητού κ.λ.π. επισήμων, ο Νομάρχης κ. Λυδάκης λαμβάνει τον λόγον [...]. Ο κ. Σοφούλης αποκαλύπτει είτα το Ηρώον υπό τους κανονιοβολισμούς των παρά την Βίγλαν πυροβόλων, του Αντιτορπλικού Έλλη και τας ζητωκραυγάς του πλήθους, ανακρουώντων των μουσικών του Εθνικού Ύμνου. Κατατίθενται είτα διακομισθέντες πολυπληθείς στέφανοι εκ μέρους της Κυβέρνησης, της Βουλής της Γερουσίας, της Γενικής Διοικήσεως, του Δήμου, του Συντάγματος, της Χωροφυλακής, των εν Αθήναις και Πειραιεί Ηρακλειωτών, του πολεμικού Έλλη, της πόλεως Μεσολογγίου, Συνδέσμων Αναπήρων, Εφέδρων Αξιωματικών, Εφέδρων Χωροφυλακής, Ενώσεως Εφέδρων Μικράς Ασίας και Θράκης, Εφέδρων Κρουσώνος, του Εμπορικού Συλλόγου, Επιμελητηρίων, της Αρμενικής Κοινότητας, των Προσκόπων και πλείστων άλλων».³⁶ Η εφημερίδα *Επαρχία* δίνει μια ακόμα ενδιαφέρουσα πληροφορία: «*Ιδιαίτερος συνεκίνησεν η σύντομος αλλ' ιδιαίτερος εμπνευσμένη προσφώνησις του κ. Δαμβέργη, προέδρου της Κεντρικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδας, καταθέσαντος αναμνηστικήν πλάκα φέρουσαν την επιγραφήν: Εις την πολυθαύμαστον Κρήτην, την εξανθίσασαν άνθη τα τίμια, αιωνία η ευγνωμοσύνη*»³⁷. Διαβάζουμε ακόμη*

36. Εφ. *Ανόρθωσις*, 8/10/1930, σελ. 1 και Εφ. *Επαρχία*, 7/10/1930, σελ. 4.

37. Εφ. *Επαρχία*, 7/10/1930, σελ. 4,

όπου και ολόκληρη η περιγραφή των εορτασμών.

στην Ελεύθερη Σκέψη: «Ο κόσμος δεν παύει να κινείται όλο το μεσημέρι ως τις 4, ώρα που είναι ορισμένη για τα αποκαλυπτήρια του Ηρώου. Ο κόσμος τότε –μια μάζα– κινείται προς τα εκεί. Στα δύο δεόμενα χέρια του Ηρώου κυματίζουν δύο γαλανόλευκες. Την πρόσοψή του τη σκεπάζουν σαν μπερντέδες δυο άλλες σημαίες. Σε μια στιγμή οι σημαίες αυτές παραμερίζουν και το Ηρώον προβάλλει με όλη του τη μεγαλοπρέπεια. Οι κολώνες του οι κόκκινες, η θύρα του, το εσωτερικό του με τη διπλή σειρά των εδωλίων και το θρόνο στο βάθος κάνουν εξαιρετή εντύπωση στους ξένους, γιατί δεν είναι να γίνεται λόγος για τον κόσμο των Ηρακλειωτών, που το παρακολούθησε από την κατάθεση του πρώτου λιθαριού, ως το τέλειο αποπεράτωμά του, με αληθινή στοργή. [...] Κι οι ξένοι, κι ο κ. Σοφούλης και ο κ. Δαμβέργης και οι κ.κ. Πετρίδης, Γρηγορίου, Μπρισιμιτζάκης κι ο Στρατηγός Κόρακας³⁸, καθώς και ο Υπουργός Γεν. Διοικητής Κρήτης Κ. Κατεχάκης έμειναν ενθουσιασμένοι απ' το μοναδικό αυτό μασωλείο που αποτελεί κόσμημα για την πόλη»³⁹.

Η αγάπη με την οποία περιέβαλλε ο απλός κόσμος το Μνημείο των Κρητών Αγωνιστών, πέρα από την αναμφίβολη σύνδεσή του με το σεβασμό σε ένα ηρωικό παρελθόν, ερμηνεύεται επίσης και από το γεγονός ότι το Ηρώο κατασκευάστηκε σχεδόν εξολοκλήρου με δημόσιους εράνους. Ήδη από τις 28 Ιανουαρίου 1930 σε διακήρυξή του «Προς άπαντας τους κατοίκους του Νομού Ηρακλείου» ο Νομάρχης Εμμ. Λυδάκης εξ ονόματος της Τοπικής Επιτροπής Εορτασμού, προέτασε τη σημασία των εκδηλώσεων της Εκατονταετηρίδας κάνοντας, παράλληλα, έκκληση για τη συγκέντρωση χρημάτων⁴⁰. Στα μέσα Μαΐου 1930 η Νομαρχία Ηρακλείου με έγγραφό της προς όλους τους Δήμους, τις Κοινότητες, τα Επιμελητήρια, τα Σωματεία, τα Ιδρύματα και τους Συνεταιρισμούς του νομού, παρακαλεί για την ανάδειξη της σημασίας των

38. Πρόκειται για τον υιό του Καπετάν Κόρακα, Αριστοτέλη.

39. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 8/10/1930, σελ. 3-4. Για λεπτομερή περιγραφή των αποκαλυπτηρίων του Ηρώου και των

λόγων που εκφωνήθηκαν βλ. και Εφ. *Ανόρθωσις*, 8/10/1930, σελ. 1.

40. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 28/01/1930, σελ. 1.

εορτών της Εκατονταετηρίδας και την «δι'εράνων και ενισχύσεων εκ των ταμείων των» οικονομική ενίσχυση της Τοπικής Επιτροπής Εορτασμού⁴¹.

Και είναι γεγονός ότι παρακολουθώντας κανείς τον τοπικό τύπο της εποχής παρατηρεί μια ασυνήθιστη για τα σημερινά δεδομένα άμιλλα μεταξύ Δήμων, Κοινοτήτων, συλλόγων, σωματείων εργαζομένων αλλά και απλών ιδιωτών, που προσφέρουν ό,τι μπορούν για να συνεισφέρουν στην ανέγερση του μνημείου, χειρονομία που η Επιτροπή Εορτασμού κοινοποιούσε άμεσα δια του τύπου, κάτω από τον τίτλο «Υπέρ Ηρώου» ή «Υπέρ Εκατονταετηρίδος»⁴². Σε όλη τη διάρκεια της τιτάνιας αυτής προσπάθειας συλλογής χρημάτων δεν έλειπαν, βέβαια, και οι απαισιόδοξες φωνές που προέβλεπαν πως το μνημείο θα έμενε ημιτελές⁴³. Χαρακτηριστικό, μάλιστα είναι σχετικό άρθρο της εφημερίδας *Ανόρθωσις*, που στις 2 Σεπτεμβρίου 1930 ανακοινώνει την εξάντληση του συγκεντρωθέντος ποσού για την ανέγερση του μνημείου και τον κίνδυνο της μη ολοκλήρωσης του μέχρι τις εορτές. Δεν παραλείπει μάλιστα ο αρθογράφος να εκφράσει τον σκεπτικισμό του για το σχεδιαζόμενο μέγεθος του μνημείου, το οποίο απαιτούσε υψηλότατη δαπάνη: «Υπάρχουν και πολλοί οι οποίοι δεν αρνούνται μεν ότι το Ηρώον είναι μεγαλειώδες από πάσης απόψεως, φρονούν όμως ότι δε θα έχανε από την ωραιότητά του τίποτε, αν εγίνετο όχι και τόσον ογκώδες, οπότε και τα έξοδα της κατασκευής του δε θα ήσαν τόσα πολλά και κίνδυνος δε θα υπήρχε να ευρεθώμεν κατά τας ημέρας των εορτών της Εκατονταετηρίδος μας χωρίς το Άπαντον της προετοιμασίας μας. Ίσως να μην έχουν άδικο»⁴⁴. Ωστόσο, οι «ανυπέμβλητες δυσκολίες»⁴⁵ ξεπεράστηκαν, οι έρανοι εντάθηκαν και το μνημείο ολοκληρώθηκε. Από ένα πρόχειρο υπολογισμό των

41. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 13/3/1930, σελ. 4, βλ. και Εφ. *Ανόρθωσις*, 3/3/1930, σελ. 3.

42. Βλ. για παράδειγμα εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 7/5/1930, σελ. 4, 10/5/1930, σελ. 4, 20/5/1930, σελ. 4, 29/5/1930, σελ. 4, 19/7/1930, σελ. 4, 7/8/1930, σελ. 4,

9/8/1930, σελ. 3, 14/8/1930, σελ. 4, 24/8/1930, σελ. 4, 30/8/1930, σελ. 4, 6/9/1930, σελ. 4.

43. Εφ. *Ανόρθωσις*, 16/07/1930 σελ. 1.

44. Εφ. *Ανόρθωσις*, 2/09/1930, σελ. 1.

45. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 9/10/1930, σελ. 1.

δημοσιευμένων στον τύπο ποσών που διατέθηκαν μέσω των παραπάνω χορηγιών, από φορείς και ιδιώτες και, αν βασιστεί κανείς στην πληροφορία της εφημερίδας *Ελευθέρα Σκέψις* ότι ο προϋπολογισμός του Ηρώου ανήλθε στις 200 χιλιάδες δρχ.⁴⁶, επιβεβαιώνεται με τον καλύτερο τρόπο η πληροφορία του τότε Νομάρχη Ηρακλείου Εμμ. Λυδάκη ότι το μνημείο «*ανηγέρθη δι'εράνων*»⁴⁷.

Λίγες μέρες μετά τους εορτασμούς, με παρέμβαση στον τοπικό τύπο ο αρχιτέκτονας Κυριακός πληροφορεί τον κόσμο του Ηρακλείου πως το αρχικό σχέδιο του Ηρώου δεν είχε προλάβει μέχρι τα αποκαλυπτήριά του να πάρει μια ολοκληρωμένη μορφή. Η έλλειψη χρόνου και διαθέσιμων πιστώσεων δεν επέτρεψαν την ενδεδειγμένη πολυτέλεια του μνημείου, όπως αυτή προβλεπόταν στους αρχικούς του σχεδιασμούς: «*Δε θα ήμουν ειλικρινής αρχιτέκτων, ομολογεί, εάν υπεστήριζα ότι θα ήτο δυνατόν με σοβάδες και απομιμήσεις να εκφρασθή ένα γιγάντωμα της σκέψης για ένα γιγάντιο πατριωτισμό ενός υπέροχου πανάρχαιου γηγενούς λαού που εθυσίασε τα πάντα για την ελευθερία του. [...] Εσκέφθην λοιπόν να κάμω έτσι το έργον που να επιδέχεται συμπλήρωσι και με τον καιρό να εμφανισθεί στολισμένο με στερεά υλικά όπως τα μάρμαρα της Ελούντας, τον πορφυρίτη και τα μάρμαρα της Ρεθύμνης, τον σκατιτή της Πυργιωτίσσης, όλα αυτά τα κρητικά υλικά που μαζί με τον κρητικό ρυθμό θα θυμίζουν τους αγώνας της Κρήτης δίπλα στη μητέρα, από τον Ιδομενέα του Ομήρου μέχρι τους τελευταίους σύγχρονους ακρίτες της Μεγάλης Ελλάδος*». Αποκαλύπτει μάλιστα, με γλαφυρό τρόπο, τους σχεδιασμούς του για τις αμέσως επόμενες, όπως πίστευε, παρεμβάσεις που θα γίνονταν στο Ηρώο, με την προϋπόθεση της συγκέντρωσης των απαιτούμενων χρημάτων: «*Η ίδρυσις στηλών επίσης εις ας ν' αναγράφονται αι κοινότητες αι οποίαι συνετέλεσαν εις την ανέγερσιν του έργου τούτου είναι στοιχειώδης υποχρέωσις*». Και φανερώνει την πρόθεση του να μετατρέψει το υφιστάμενο Ηρώο σε Ιστορικό-Εθνολογικό Μουσείο της πόλης, με την επέκταση του υφιστάμενου κτίσματος. «*Το ση-*

46. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 28/8/1930, σελ. 1.

47. Λυδάκης ό.π. βλ. και Εφ. *Ανόρθωσις*, 5/6/1930, σελ. 1.

μερινό λοιπόν Ηρώον θα είναι μόνον είσοδος προς το Ναόν-Μουσειον, όπου θα είναι αναρτημένα οι εικόνες, τα όπλα και εν γένει τα αντικείμενα εκάστου ήρωος».⁴⁸

Το όραμα του Κυριακού για την επέκταση του Ηρώου σε Εθνολογικό Μουσείο του Ηρακλείου πιθανώς επηρεάστηκε και πάλι από τον Έφορο Αρχαιοτήτων Μαρινάτο, ο οποίος μέσα στα πλαίσια του εορτασμού της Εκατονταετηρίδας και ήδη από τον Ιούνιο του 1930⁴⁹, είχε διαμορφώσει ειδική αίθουσα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, όπου με ιδιαίτερη επιμέλεια συγκέντρωνε και εξέθετε ιστορικά κειμήλια της επανάστασης⁵⁰.

Η επέκταση όμως του Ηρώου δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, παρά την ευμενή στάση του τύπου και της κοινής γνώμης⁵¹ και παρά το γεγονός ότι οι έρανοι και οι δημόσιες συνεισφορές «Υπέρ του Ηρώου» συνεχίστηκαν ακόμα και μετά τα εγκαίνια του Μνημείου⁵². Η εφημερίδα *Επαρχία*, μάλιστα, δεν είχε διστάσει να απευθύνει δημόσια έκκληση προς τους πλούσιους δημότες της πόλης, προκειμένου να βρεθεί «κάποιος με ευγενή αισθήματα, ο οποίος ευγνώμων προς την πόλιν ήτις τον επλούτισεν, θα διαθέση ολίγα από τα χρήματά του» ώστε να «μη μείνει ως έχει το θαυμάσιον τούτο κόσμημα της πόλεως μας»⁵³. Σε μεταγενέστερη αναφορά της, ή ίδια εφημερίδα επιχαίρει για το γεγονός ότι δύο ευκατάστατοι Ηρακλειώτες «εξεδήλωσαν ζωηρόν ενδιαφέρον δια το Ηρώον, εις μάλιστα εκ τούτων μελετά ήδη τους προϋπολογισμούς της απαιτηθησομένης δαπάνης δια την αποπεράτωσίν του»⁵⁴. Οι εργασίες, ωστόσο, της ανοικοδόμησης του Ηρώου σταμάτησαν οριστικά μετά τα εγκαίνιά του, παρά τα φιλόδοξα σχέδια του Κυριακού. Από τον ημερήσιο τύπο της εποχής δεν εξάγεται κάποιο συμπέρασμα που να δίνει μία εξήγηση στη μάλλον απρόσμενη

48. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 15/10/1930, σελ. 1.

49. Εφ. *Ανόρθωσις*, 6/6/1930, σελ. 1.

50. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 22/6/1930, σελ. 4, Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 12/7/1930, σελ. 3, Εφ. *Ανόρθωσις*, 12/7/1930, σελ. 3, *Επαρχία*, 25/20/1930, σελ. 1.

51. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 16/10/1930, σελ. 1.

52. Για παράδειγμα, Εσπερίδα στο Θέατρο Πουλακάκη υπέρ Ηρώου, Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 22/10/1930, σελ. 2.

53. Εφ. *Επαρχία*, 16/10/1930, σελ. 1.

54. Εφ. *Επαρχία*, 18/10/1930, σελ. 1.

ματαίωση του σχεδίου της επέκτασης του Ηρώου σε Ιστορικό Μουσείο. Οι λόγοι που προβάλλουν ως προφανείς είναι αναμφίβολα οι οικονομικοί. Αρκεί να θυμηθούμε την οικονομική κρίση, που ακολούθησε το παγκόσμιο κραχ του 1929, η οποία μαστίριζε - και τότε- ολόκληρο τον κόσμο και την Ελλάδα, χωρίς να ξεφεύγει, βέβαια, από αυτήν η Κρήτη και το Ηράκλειο. Χαρακτηριστική εξάλλου είναι η σχεδόν αποφθεγματική διατύπωση της εφ. *Ανόρθωσις*: «Όλες τις ελπίδες μας στηρίζομεν εις τους εράνους. Αλλά έρρανοι εις μίαν τοιαύτην εποχήν, με την κατηραμένην αναπαραδιά του κόσμου, σημαίνει αποτυχία»⁵⁵.

Η μη αποπεράτωση του μνημείου ίσως όμως να συνδέεται με την απομάκρυνση του Δημ. Κυριακού από τη θέση του Νομομηχανικού του Δήμου Ηρακλείου, αφού ήδη από τις 21/06/1931, ο τοπικός τύπος ενημέρωνε τους Ηρακλειώτες για την «επανάδρυσιν» του αρχιτεκτονικού γραφείου του γνωστού αρχιτέκτονα⁵⁶.

Η επόμενη παρέμβαση που πραγματοποιήθηκε στο Ηρώο αφορούσε μόνο στην περίφραξη του περιβάλλοντος χώρου, που πραγματοποιήθηκε αρχικά με πρόχειρα συρματοπλέγματα, τα οποία προκάλεσαν δυσμενή σχόλια μερίδας του τύπου⁵⁷. Ένα χρόνο αργότερα τα συρματοπλέγματα αυτά είχαν πάντως αντικατασταθεί από το μόνιμο χτιστό κιγκλίδωμα, που, πιθανότατα, είναι το ίδιο που σώζεται και σήμερα⁵⁸. Η εικόνα του περιβάλλοντος χώρου έχει πλέον σαφώς αναβαθμιστεί γεγονός που προκαλεί ευχαρίστηση στην τοπική κοινωνία: «*Η μοναδική μας πλατεία, η Πλατεία Ελευθερίας (Τρεις Καμάρες) είναι κάθε μέρα και πειο εξωραϊσμένη. Η περίφραξης του Μνημείου των Αγωνιστών, η δενδροφύτευσις που θα γίνει μέσα και έξω από το περίφραγμα αλλάζουν σιγά-σιγά την όψη της Πλατείας. Το Ηράκλειο παρουσιάζεται κάθε μέρα και πειο ωραίο.*»⁵⁹

55. Πρβλ και Εφ. *Ανόρθωσις*, 5/05/1930, σελ. 1.

56. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 21/6/1931, σελ. 4.

57. Εφ. *Ανόρθωσις*, 25/10/1930, σελ.

1, και Εφ. *Επαρχία*, 25/20/1930, σελ. 1.

58. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 12/12/1931, σελ. 2.

59. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 12/12/1931, σελ. 2.

Για την ακριβή χρήση του Ηρώου των Κρητών Αγωνιστών, τα πρώτα χρόνια που ακολούθησαν την ανέγερσή του, δεν υπάρχουν ασφαλή στοιχεία. Από την ανάγνωση του σωζόμενου τύπου της εποχής, στα αρχεία της Βικελαίας Βιβλιοθήκης, δεν επαληθεύεται η πληροφορία ότι κατά τις Εθνικές Επετείους της 25^{ης} Μαρτίου των πρώτων χρόνων της δεκαετίας του '30 αποτελούσε το επίκεντρο των εορτασμών. Η συνήθης τελετή εορτασμού της Επετείου στο Ηράκλειο τα πρώτα χρόνια της ανέγερσης του Ηρώου περιλάμβανε, σχεδόν στερεότυπα, δοξολογία στον Άγιο Μηνά, στρατιωτική παρέλαση στους δρόμους της πόλης και, ενίοτε, κατάθεση στεφάνων στο Μνημείο του Αγνώστου Στρατιώτη⁶⁰. Είναι δύσκολο όμως να φανταστούμε ότι τα χρόνια εκείνα το Ηρώον δε σημαιοστολιζόταν κατά τη διάρκεια των εθνικών Επετειών, όπως θυμούνται κάποιοι παλιοί Ηρακλειώτες. Κατά παράδοξο, πάντως, τρόπο, το Ηρώον του Ηρακλείου συναντάται για πρώτη φορά ενταγμένο στο πλαίσιο των επετειακών εκδηλώσεων της 25^{ης} Μαρτίου μόλις το 1938. Κατά την περιγραφή των εορτασμών της Εθνικής Επετείου η εφημερίδες *Δράσις* και *Ανόρθωσις*, δίνουν την ίδια περίπου πληροφορία: «*Την 4.30' μ.μ. άπαντα τα σχολεία της πόλεως μας συνεκεντρώθησαν εις την πλατείαν της παλαιάς Νομαρχίας απ' όπου προηγουμένης της Φιλαρμονικής του Δήμου, μετέβησαν δια της Οδοῦ Έβανς εις το Αγγλικόν Νεκροταφείον, καταθέσαντα στεφάνους εις τους τάφους των Άγγλων στρατιωτών. Ηκολούθως δια της Οδοῦ Βασιλέως Γεωργίου Β' κατευθύνθησαν εις το Ηρώον και κατέθεσαν εκ νέου στεφάνους εις το Πάνθεον των Κρητών Αγωνιστών*»⁶¹.

Στο επίκεντρο των εκδηλώσεων βρίσκεται το Ηρώο και κατά το 1939. Η εφ. *Ανόρθωσις*, κατά την περιγραφή των σχολικών εκδηλώσεων που πραγματοποιούνται με την ευκαιρία της Εθνικής

60. Βλέπε για παράδειγμα, Εφ. *Δράσις*, 24/3/1932, σελ. 4, Εφ. *Ανόρθωσις*, 24/3/1934, σελ. 2, που δημοσιεύουν το πρόγραμμα εορτασμού των αντίστοιχων επετειών. Βλέπε ακόμα και το πρόγραμμα εορτασμού της εθνικής επετείου του

1936, που υπογράφει ο Δήμαρχος Ηρακλείου Μηνάς Γεωργιάδης (Εφ. *Δράσις*, 25/3/1936, σελ. 3) και, τέλος, Εφ. *Κρητικά Νέα*, 26/3/1937.

61. Εφ. *Δράσις*, 25/3/1938, σελ. 4, βλ. και Εφ. *Ανόρθωσις*, 25/3/1938, σελ. 4.

Επετείου, αναφέρει την κατάθεση στεφάνων «εις το Ηρώον και τον Άγνωστον Στρατιώτην»⁶². Παρόμοιες εκδηλώσεις πραγματοποιούνται και στους εορτασμούς της Εθνικής Επετείου το 1941, κατά την περιγραφή των οποίων, η εφημερίδα *Ιδη* αναφέρεται στη στέψη «των Μνημείων των Άγγλων Στρατιωτών, του Ηρώου και του Άγνωστου Στρατιώτη υπό της Ε.Ο.Ν.» Ειδικότερα για την τελετή στο Ηρώο η ίδια εφημερίδα σημειώνει: «Μετά την στέψιν του Μνημείου των Άγγλων Στρατιωτών οι επίσημοι κατηρθύνθησαν εις το Ηρώον όπου και κατέθεσαν στέφανα εκ μέρους του Προξένου της Αγγλίας κ. Ηλιάδου συνοδεύσαντος με ωραίαν προσφώνησιν την κατάθεσιν και εκ μέρους της Ε.Ο.Ν υπό Φαλαγγίτισης συνοδυσάσης την κατάθεσιν με ωραίαν προσλαλιάν»⁶³.

Την ίδια εποχή όμως το Ηρώον των Κρητών Αγωνιστών φαίνεται πως είχε και παράλληλη χρήση. Μέσα στο Ηρώο, που φαίνεται πως ήταν επισκέψιμο και εκτός εορτών, φυλάσσονταν, κάποια τουλάχιστον, από τα αναθήματα και τα πολεμικά κειμήλια, που είχαν προσκομίσει στο Αρχαιολογικό Μουσείο οι απόγονοι των Κρητών ηρώων, κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας των εορτών της Εκατονταετηρίδας. Σύμφωνα με μαρτυρίες παλιότερων Ηρακλειωτών στους τοίχους του Μουσείου ήταν αναρτημένοι πίνακες, με πορτραίτα αγωνιστών και διάφορες σημαίες και λάβαρα. Όσον αφορά στους πίνακες, δεν αποκλείεται να είναι οι ίδιοι, στους οποίους αναφέρεται η εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, όταν πριν τις εορτές πληροφορεί τους Ηρακλειώτες: «Ο Δήμος Ηρακλείου εφρόντισε και εμεγένθυνε περί τας δεκαπέντε φωτογραφίες αγωνιστών τα οποίας κατά τας ημέρας των εορτών θα παραχωρήσει εις την εθνολογικήν αίθουσαν του Μουσείου μας».⁶⁴ Η εφ. *Ανόρθωσις* κατά την περιγραφή των διήμερων εκδηλώσεων δίνει μια επίσης ενδιαφέρουσα πληροφορία: «Μεταξύ των καταθετών του Ηρώου συγκαταλέγεται ως γνωστόν και ο Σύλλογος Εφέδρων Κρουσανιωτών. Ο Σύλλογος κατέθεσε εκτός του Στεφάνου εις το Ηρώον πί-

62. Εφ. *Ανόρθωσις*, 25/3/1939, σελ. 4.

64. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 3/10/1930,

63. Εφ. *Ιδη*, 26/03/1941, σελ. 1.

σελ. 1.

νακα περιέχοντα τους παλαιμάχους του Κρουσώνος από του 1821 και εντεύθεν καθώς και τα σχετικά ιστορικά γεγονότα⁶⁵. Οι παραπάνω πληροφορίες είναι εξαιρετικά σημαντικές για να αποκαταστήσουμε σήμερα την εικόνα της εσωτερικής διαρρύθμισης και διακόσμησης του Ηρώου, κατά τη διάρκεια των εορτών, και όσο χρόνια αργότερα αυτό λειτούργησε ως επισκέψιμο μνημείο από το κοινό. Μπορούμε να υποθέσουμε επίσης πως το εσωτερικό του Ηρώου κοσμούσε και η τιμητική πλάκα που προαναφέρθηκε, η οποία κατατέθηκε τιμητικά από τον Πρόεδρο της Κεντρικής Επιτροπής Εκατονταετηρίδας Ιω. Δαμβέργη.

Μια ακόμα σημαντική πληροφορία για το εσωτερικό του Ηρώου δίνεται σε δημοσίευμα της Εφημ. *Πατρίς* στις 10/8/2006, όπου γίνεται λόγος για τα αποκαλυπτήρια της Προτομής του Οπλαρχηγού Τσαγκαραντώνη (Αντ. Ξενάκη), στο Βενεράτο. Στο εν λόγω φύλλο αναδημοσιεύεται και άρθρο από την εφημερίδα *Ίδη* του Ιανουαρίου του 1937, το οποίο περιλαμβάνει και την πληροφορία ότι η διάτρητη από τις σφαίρες σημαία του Καπετάν Τσαγκαραντώνη «βρίσκεται σήμερα κατατεθειμένη στο Ηρώο Ηρακλείου»⁶⁶. Η πληροφορία αυτή επιβεβαιώνεται, μάλιστα, σε μεταγενέστερη παρέμβαση του Παναγιώτη Δασκαλάκη, δισέγγονου του οπλαρχηγού Τσαγκαραντώνη ο οποίος αναφέρει, στην ίδια εφημερίδα, πως είχε δει τη Σημαία στο Ηρώο πριν από την Κατοχή⁶⁷. Θυμάται επί-

65. Εφ. *Ανόρθωσις*, 8/10/1930, σελ. 4. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι ο συγκεκριμένος πίνακας που κατέθεσε ο Σύλλογος Εφέδρων Κρουσανιωτών, προφανώς προς ανάρτηση στο εσωτερικό του Ηρώου, σώζεται σήμερα σε κάποια αντίτυπα ή και αντίγραφα, που βρίσκονται στα χέρια απογόνων των πολεμιστών και στο αρχείο του Δήμου Κρουσώνα. Έχει μορφή δισέλιδου φύλλου εφημερίδας, μιας μόνο όψης, και περιλαμβάνει πορτραίτα ηρώων και ιστορικά γεγονότα. Τυτλοφορείται «*Αναμνηστικά Γραμματά Κρητικής Αθανάτου Εποποιίας. Σύντομος και λεπτομερής περιγραφή ιστορικών προσώ-*

πων και γεγονότων. Τιμής και μνείας ένεκεν των ενδόξων παλαιμάχων του χωρίου Κρουσώνα. Επί του Εορτασμού της Εκατονταετηρίδος 5-10-1930, Εν Ηρακλείω. Συλλογή και συγγραφή Ζαχ. Α. Μακατούνη.» Ευχαριστώ τον συγγραφέα-ερευνητή κ. Γιώργο Ξυλούρη για τη συζήτηση του θέματος.

66. Εφημ. *Πατρίς*, 10/08/2006. «Προτομή στο Βενεράτο για τον καπετάν Τσαγκαραντώνη. Ποιος ήταν ο Τσαγκαραντώνης».

67. Π. Δασκαλάκης, Τα αποκαλυπτήρια της προτομής του Καπετάν Τσαγκαραντώνη, Εφ. *Πατρίς*, 10/8/2006.

σης πως η σημαία και το τουφέκι του Τσαγκαραντώνη ήταν εκτεθειμένα αμέσως δεξιά της εισόδου του Ηρώου, και ολόκληρη η αίθουσα ήταν γεμάτη από «πορτραίτα αγωνιστών, σημαίες, λάβαρα και όπλα»⁶⁸. Την ίδια σημαία θυμάται εκτεθειμένη στο Ηρώο και ένας ακόμα παλαιός Ηρακλειώτης ο κ. Γιάννης Δασκαλάκης, ανιψιός του Τσαγκαραντώνη και εξάδελφος του κ. Παναγιώτη Δασκαλάκη⁶⁹.

Αναπάντεχα πολλές πληροφορίες δίνει όμως ένα παλαιότερο άρθρο-παρέμβαση του Ηρακλειώτη συλλέκτη αναθημάτων της Κατοχής Μαν. Ι. Δεδελετάκη στην εφ. *Τόλη* στις 27/08/2004, με το οποίο αντισταύεται στο πιθανό, από τότε, ενδεχόμενο της κατεδάφισης του ιστορικού μνημείου. Αξίζει να μεταφερθεί εδώ αυτούσιο ένα μέρος από τη γλαφυρή αφήγηση του παλαιού Ηρακλειώτη που δίνει τη μόνη γνωστή έως τώρα περιγραφή του εσωτερικού του Ηρώου: «*Σαν μαθητής του Δημοτικού Σχολείου το 1938, θυμάμαι που η δασκάλα μας Γεωργία Παπαδάκη - Δανδουλάκη, έπαιρνε όλη την τάξη για μια επίσκεψη στον ιερό χώρο του Ηρώου. Όταν φτάναμε στην είσοδο επικρατούσε απόλυτη ησυχία στο χώρο μέσα της αίθουσας. Με θρησκευτική ευλάβεια παρακολουθούσε όλη η τάξη αυτά που η δασκάλα μας μετέδιδε για τους συνεχείς αγώνες που έκαναν οι πατέρες μας για την απελευθέρωσή τους. Όταν βρισκόσουν μέσα στην τετράγωνη αίθουσα του ιερού χώρου αυτού, στη μέση ακριβώς βρισκόταν μια τετράγωνη μεγάλη βιτρίνα που στη βάση της ήταν στρωμένη με βελούδο ανοιχτό γαλάζιο. Στην μέση της βιτρίνας ένας βωμός στολισμένος με βελούδο και αυτός και πάνω σε αυτόν ένα κρανίο, μαυρισμένο από το πέραςμα του χρόνου, και γύρω από αυτό ένα δάφνινο στεφάνι, πλούσιο με πολλά δαφνόφυλλα στον γύρω του. Δίπλα από αυτό δύο ασημένια μαχαίρια κρητικά, περίτεχνα σκαλισμένα, δύο ασημοκαπνισμένα όπλα της εποχής εκείνης, ένα τουφέκι, ένας κόκκινος σκούφος και μια κρητική φορεσιά. Η δασκάλα μας εξηγούσε ότι το*

68. Τηλεφωνική επικοινωνία στις 18/06/2009 με τον κ. Παναγιώτη Δασκαλάκη, 82 ετών σήμερα.

69. Προσωπική επικοινωνία 9-10/06/2009 με τον κ. Γιάννη Δασκαλάκη (γεννηθ. 1930).

κρανίο που βρισκόταν μέσα στη μεγάλη γυάλινη βιτρίνα ήταν του αρχηγού των Επαναστατών, του Μιχαήλ Κόρακα. Στη δεξιά και αριστερή μεριά της αίθουσας ήταν αναρτημένες φωτογραφίες επαναστατών που κάτω από τη φωτογραφία τους ήταν γραμμένο το όνομα του κάθε Ήρωα. Δεξιά και αριστερά της αίθουσας στον τοίχο βρισκόταν σημαίες της επανάστασης αρκετά τλαιπωρημένες, τρυπημένες, καμένες από βόλια Τούρκων και πολλά δάφνινα στεφάνια στον τοίχο. Επίσης ήταν κρεμασμένα και πολλά όπλα με μακριές κάνες στις πλευρές, στα κοντάκια τους υπήρχαν ασημένιες σκαλιστές πλάκες και πολλά γιαταγάνια με ασημένια σκαλίσματα στη λαβή τους. Στην αίθουσα μέσα υπήρχαν κι άλλες βιτρίνες που φιλοξενούσαν κρανία αγωνιστών και τα αρματολίκια τους. Στα κρανία επάνω πολλών από αυτών φαινόταν καθαρά οι σπαθιές που είχαν δεχτεί στη μάχη και πολλά κρανία ήταν τρυπημένα διαμπερές από βόλια Τούρκων. Μέσα στην αίθουσα δέσποζε η φωτογραφία μιας γυναικείας μορφής που ήταν αρματομένη και στο κεφάλι της γυρμένο ένα κρητικό μαντήλι. Τη φωτογραφία της πλαίσισιωνε ένα μεγάλο δάφνινο στεφάνι. Ήταν η Μαρία ή Ελένη Λαμπράκη από τις Αρχάνες, αρχηγός ομάδας επαναστατών.»⁷⁰

Όλες οι παραπάνω πληροφορίες και, κυρίως, η λεπτομερής περιγραφή του Μ. Δεδελετάκη πιστοποιούν με τον πιο έγκυρο τρόπο το γεγονός ότι το Ηρώων, παρά τη μη επέκτασή του, την οποία σχεδίαζε ο Κυριακός, είχε μετατραπεί άτυπα σε ένα Μουσείο ενθυμημάτων των κρητικών επαναστάσεων. Η πληροφορία αυτή έρχεται προς επίρρωση των μαρτυριών ορισμένων παλαιότερων Ηρακλειωτών που διατηρούν κάποια αμυδρή εικόνα από το εσωτερικό του Ηρώου κατά τη διάρκεια της χρήσης του. Η κα Παρή Κάβου χήρα του Συνταγματάρχη Γ. Κάβου, που επιμελήθηκε το πολύτιμο βιβλίο του «Γερμανοϊταλική Κατοχή και Αντίσταση Κρήτης, 1941-1945», θυμάται «κορνιζωμένα πορτραίτα Ηρώων γύρω-γύρω και ψηλά στους τοίχους, καθώς και σημαίες και λάβαρα των επαναστάσεων»⁷¹. Οι πληροφορίες αυτές επιβεβαιώνονται και από

70. Εφ. *Η Τόλμη*, 27/08/2004, σελ. 14-15.

71. Τηλεφωνική επικοινωνία με κα Παρή Κάβου, γεννηθ. 1931, στις 4/05/2009.

τις αναμνήσεις ενός ακόμα παλαιού Ηρακλειώτη, του κ. Μανόλη Σαριδάκη, ανιψιού του πρώτου και μοναδικού φύλακα του Ηρώου, Γεωργίου Σαριδάκη, ο οποίος κρατούσε το Ηρώ ανοικτό στο κοινό σε καθημερινή βάση⁷². Ο κ. Μανόλης Σαριδάκης θυμάται επίσης, το εσωτερικό του Ηρώου, γεμάτο με αναθήματα από τις επαναστάσεις, και κυρίως «σημαίες, κορνίζες, φωτογραφίες και ζωγραφίες ηρώων», με πιο χαρακτηριστική εκείνη του Καπετάν Κόρακα⁷³.

Η έκθεση λοιπόν πολεμικών κειμηλίων μέσα στο εσωτερικό του Ηρώου πρέπει να θεωρείται δεδομένη. Η τοποθέτηση, εξάλλου, ενός μόνιμου φύλακα στο χώρο του Ηρώου, υπαινίσσεται, κατά τη γνώμη μας, εύγλωττα τη λειτουργία του Ηρώου ως εκθετηρίου ιστορικών κειμηλίων, άποψη που άλλωστε υιοθετεί ανεπιφύλακτα και η κα Ευγ. Λαγουδάκη στη σημαντική και μοναδική μέχρι σήμερα προσπάθεια καταγραφής του ιστορικού της ανέγερσης του Ηρώου⁷⁴. Λείπουν, ωστόσο, οι πληροφορίες εκείνες που επιβεβαιώνουν τη μεταφορά των κειμηλίων από την αίθουσα του Αρχαιολογικού Μουσείου, όπου συγκεντρώθηκαν από τον Μαρινάτο, στο Ηρώον. Δεν αποκλείεται αυτή να πραγματοποιήθηκε, για ένα μέρος τουλάχιστον των κειμηλίων, όταν εγκαταλείφθηκε η αρχική ιδέα της επέκτασης του Ηρώου και της μετατροπής του σε Ιστορικό Μουσείο. Πολύ πιθανή φαίνεται όμως και η τοποθέτηση κάποιων από τα εκθέματα ήδη κατά την προετοιμασία της τελετής των εγκαινίων του μνημείου, αν και κάτι τέτοιο δεν προκύπτει από τις περιγραφές των εορτασμών⁷⁵. Όπως και να έχει

72. Ο φύλακας Γεώργιος Σαριδάκης είχε τοποθετηθεί, προφανώς από τη Νομαρχία εκτελώντας, παράλληλα και χρέη κηπουρού στον Κήπο του Ηρώου και στο παρακείμενο πάρκο. Πληροφορία από τον 85 ετών σήμερα κ. Μανόλη Σαριδάκη, ανιψιό του Γεωργίου Σαριδάκη. Η Πληροφορία διασταυρώνεται και από την κα Παρή Κάβου.

73. Προσωπική τηλεφωνική επικοινωνία με τον κ. Μανόλη Σαριδάκη, ετών

85, στις 28/04/1930.

74. Λαγουδάκη, ό.π.

75. Πολύ σημαντική είναι, άλλωστε, και η επιστολή-παρέμβαση του γιατρού Α.Ι. Μελισσείδη, στην εφ. Ελευθέρα Σκέψις, στις 10/10/1930, που καυτηριάζει την αταξία που επικρατούσε στο εσωτερικό του Ηρώου, λίγες ημέρες μετά τους εορτασμούς, χωρίς να αναφέρεται, πάντως, σε λάβαρα και ενθυμήματα.

πάντως, το Ηρώον στον Προμαχώνα Βιτούρη, το Πάνθεον των Κρητών Αγωνιστών, είναι βέβαιο πλέον πως αποτέλεσε το πρώτο Ιστορικό-Εθνολογικό Μουσείο της πόλης του Ηρακλείου.

Αξίζει πάντως εδώ να γίνει μία πρόχειρη καταγραφή κάποιων από τα ιστορικά κειμήλια που είχαν συγκεντρωθεί, κατά τα διαρκεία των εορτών, στην ειδικά διαμορφωμένη από τον Μαρινάτο αίθουσα του Αρχαιολογικού Μουσείου, δεδομένης της ισχυρής πιθανότητας ορισμένα από αυτά να εκτέθηκαν αργότερα στο Ηρώο της πόλης, τα λίγα χρόνια που διήρκεσε η λειτουργία του. Στον ημερήσιο τύπο της εποχής εκείνης, που φυλάσσεται σήμερα στα αρχεία της Βικελαίας Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, γίνεται λόγος για τα παρακάτω κειμήλια⁷⁶:

Μια προσωπογραφία του οπλαρχηγού Θειακάκη, καθώς και μια σημαία του, η οποία χρησιμοποιήθηκε στη Μάχη των Αθανάτων⁷⁷.

Η σημαία κάτω από την οποία έπεσε ο οπλαρχηγός Εμμ. Κοκκίνης, στην πολιορκία της Ιεράπετρας το 1897, αφού την περιήγαγε σε 70 περίπου νικηφόρες μάχες από το 1866⁷⁸.

Ένα τούρκικο ξίφος, λάφυρο από τη μάχη του 1867 στο Κακό Όρος, που είχε δοθεί ως ενθύμιο στον οπλαρχηγό Εμμ. Κοκκίνη⁷⁹.

Ένα μαχαίρι με αργυρή θήκη του ίδιου οπλαρχηγού⁸⁰.

Μια σημαία του Δημ. Κοκκίνη, με την οποία έφτασε στην Κρήτη με το πλοίο «Πανελλήνιο», μεταφέροντας πολεμοφόδια κατά την επανάσταση του 1878⁸¹.

Μια σημαία των οπλαρχηγών Νιώτη και Σπιθούρη, με την επιγραφή «Ένωσις μετά της Μητρός Ελλάδος»⁸².

Ιστορικά έγγραφα του πολεμιστή Αστρινού Χατζηδάκη, που

76. Σε κάποιες περιπτώσεις, μάλιστα, οι σχετικές αναφορές δημοσιεύονται αυτούσιες σε διαφορετικές εφημερίδες τις ίδιας ημέρας, γεγονός που μαρτυρεί ότι αποτελούσαν πιθανότατα «δελτία τύπου» που συνέτασσε ο ίδιος ο Μαρινάτος. Βλ. για παράδειγμα εφ. *Ανόρθωσις*, 12/7/1930, σελ. 3 και εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, σελ. 3.

77. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 12/7/1930, σελ. 3.

78. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, ό.π.

79. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, ό.π.

80. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, ό.π.

81. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, ό.π.

82. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, ό.π. και Εφ. *Επαρχία*, 10/10/1930, σελ. 1.

είχε πολεμήσει στο Ναύπλιο το 1821 και είχε βραβευτεί από τον Καποδίστρια και ένα τμήμα από το σαρίκι που είχε λάβει από τον ίδιο τον Καποδίστρια⁸³.

Ένας αήρ και ένα κάλυμμα Αγίας Τράπεζας της Μονής Σαββαθιανών, με μεγάλη ιστορική αξία τα οποία δώρισε ο τότε Ηγούμενος της Μονής⁸⁴.

Μια σημαία του αρχηγού Καπετάν Κόρακα που φέρει την εικόνα του Αγίου Γεωργίου⁸⁵.

Δύο σημαίες του Καπετάν Πολυξίγκη από τις Κρητικές Επανάστασεις και από τις μάχες που διεξήγαγε στην Ήπειρο⁸⁶.

Ενθυμήματα του Στυλιανού Πρατσινάκη ή Ντάλια, όπως εξαρτήματα από το πλοίο του (το ακρόπρωρο, ένας τροχός και ένας φανός), το οποίο βυθίστηκε από αυστριακό πλοίο στην Αγία Πελαγία, καθώς μετέφερε τρόφιμα και πολεμοφόδια στους Κρήτες επαναστάτες, καθώς και όπλα του ίδιου πολεμιστή, όπως ένα σαεπώ ένα εξάβολο και ένα μεγάλο περίστροφο⁸⁷.

Ένα πιστόλι του Μπακουκογιάννη (Μπαμποκογιάννη?)⁸⁸

Ένα μεγάλο μαχαίρι του Χαρ. Βλαχάκη⁸⁹.

Ένα όπλο του Ξανθουδίδη⁹⁰.

Ενθυμήματα του Χατζή Νικ. Καγιαμπή, του σημαιοφόρου του Καραϊσκάκη, που έλαβε μέρος στη ναυμαχία του Ναβαρίνου⁹¹.

Το ποτήρι του Ηγουμένου της Μονής Αρκαδίου⁹².

Το κρανίο του Ηρακλή Κοκκινίδη⁹³.

Το κρανίο του Εμμ. Κοκκινίδη⁹⁴.

Το κρανίου του Ιεροδιακόνου Σαββαθιανών Ευμένιου Βουρεξάκη⁹⁵.

83. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, ό.π.

84. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, ό.π.

85. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, ό.π.

86. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 22/6/1930, σελ. 3.

87. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 22/6/1930, σελ. 4.

88. Εφ. *Επαρχία*, 10/10/1930, σελ. 1.

89. Εφ. *Επαρχία*, ό.π.

90. Εφ. *Επαρχία*, ό.π.

91. Εφ. *Επαρχία*, ό.π.

92. Εφ. *Επαρχία*, ό.π.

93. Εφ. *Επαρχία*, ό.π.

94. Εφ. *Επαρχία*, ό.π.

95. Εφ. *Επαρχία*, ό.π.

Ένα άλλο σημαντικό ορόσημο για την ιστορία του Ηρώου, όπως και για την ιστορία του τόπου, αποτελεί η κατάληψη της Κρήτης και του Ηρακλείου από τους Γερμανούς το Μάιο του 1941. Οι εορτασμοί της πρώτης Εθνικής Επετείου της 25^{ης} Μαρτίου μέσα στην Κατοχή, αυτοί του 1942, ήταν φτωχότεροι από κάθε άλλη χρονιά. Η ανακοίνωση, εξάλλου του κατοχικού Δημάρχου της πόλης Μ. Πλεύρη, αναφορικά με τον εορτασμό της Επετείου, ήταν σαφής: «*Συγκεντρώσεις, διαδηλώσεις και λόγοι απαγορεύονται απολύτως*»⁹⁶. Η ίδια διαταγή, ωστόσο, προέβλεπε την κατάθεση στεφάνου σε ένα άλλο μνημείο της πόλης, στον Άγνωστο Στρατιώτη, από το Δήμαρχο και «*υπό ομάδων εκ πέντε μαθητών και ενός καθηγητού εξ εκάστου εκπαιδευτηρίου*».

Η ηχηρή αυτή απουσία του κύριου μέχρι τότε Ηρώου της πόλης από τον, έστω και πενιχρό, εορτασμό της Εθνικής Επετείου, δε μπορεί να ερμηνευτεί μόνο ως αποτέλεσμα των περιορισμών που επέβαλαν οι Γερμανοί κατακτητές. Άλλοι λόγοι επέβαλαν, προφανώς, τον παραγκωνισμό του κατά τους εορτασμούς του 1942. Όπως θυμάται ο κ. Εμμ. Σαριδάκης, το Ηρώον του Ηρακλείου λεηλατήθηκε βάνανυσα κατά τη διάρκεια της γερμανικής εισβολής. Συμμορίες ολόκληρες ντόπιων πλιατσικολόγων εκμεταλλευόμενοι την αναρχία που επικράτησε κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών πριν από τη ρίψη των αλεξιπτωτιστών, λαφυραγώγησαν πάμπολλα ιδιωτικά και δημόσια κτήρια της πόλης του Ηρακλείου, που είχε εκκενωθεί περιμένοντας τους εισβολείς⁹⁷. Η πληροφορία αυτή, που φωτίζει μια μαύρη σελίδα της νεότερης

96. Εφ. *Κρητικός Κήρυξ*, 25/3/1942.

97. Προσωπική τηλεφωνική επικοινωνία με τον κ. Μανόλη Σαριδάκη, ετών 85, στις 28/04/2009, ο οποίος εξιστορεί ζημιές από πλιατσικολόγους σε μεγάλο μέρος των σπιτιών και των καταστημάτων της πόλης, ακόμα και στο πατρικό του. Η κα Παρή Κάβου καθώς και ο κ. Απόστολος Ζεϊμπέκης (τηλεφωνική επικοινωνία 9/07/09) επιβεβαιώνουν το πλιάτσικο στην πόλη αλλά δε θυμούνται την κατα-

στροφή του Ηρώου. Το πλιάτσικο στην πόλη του Ηρακλείου επιβεβαιώνει και ο κ. Γιάννης Δασκαλάκης γεννηθείς το 1930, ο οποίος θυμάται πολλές ζημιές στο καφενείο του πατέρα του στην Οδό 1821, κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στην ύπαιθρο, τις ημέρες πριν από την πτώση των αλεξιπτωτιστών (προσωπική επικοινωνία 9-10/06/2009), όπως και ο κ. Απόστολος Ζεϊμπέκης (προσωπική επικοινωνία 9/7/2009).

ιστορίας της πόλης, επιβεβαιώνεται, έμμεσα, και από τον κ. Παν. Δασκαλάκη, ο οποίος θυμάται πως η Σημαία του Καπετάν Τσαγκαραντώνη, που βρισκόταν στο Ηρώο «ως και κειμήλια άλλων αγωνιστών που βρίσκονταν εκεί, εξαφανίστηκαν κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών και την ρίψη αλεξιπτωτιστών το Μάιο του 1941»⁹⁸. Ο κ. Παν. Δασκαλάκης, που επιβεβαιώνει και το πλιάτσικο στην πόλη του Ηρακλείου, παραδέχεται πως δεν υπάρχουν αποδείξεις για την ταυτότητα των βέβηλων, αλλά θυμάται τις σχετικές συζητήσεις της εποχής, οι οποίες απέδιδαν την καταστροφή του Ηρώου σε ντόπιες συμμορίες⁹⁹. Οι ζημιές στο Ηρώον κατά τη διάρκεια της Κατοχής επιβεβαιώνονται και από τον ίδιο το θεμελιωτή του μνημείου, το Νομάρχη Εμμ. Λυδάκη, ο οποίος, όμως, τις αποδίδει στους Γερμανούς¹⁰⁰.

Η τύχη των ιστορικών κειμηλίων που στεγάζονταν στο Ηρώο κατά τη διάρκεια της βραχύβιας λειτουργίας του είναι άγνωστη σήμερα. Θα πρέπει μάλλον να παραδεχτούμε πως ένα μεγάλο τουλάχιστον μέρος των εκθεμάτων αυτών δε φαίνεται να γλίτωσε από την καταστροφή. Κάποια άλλα ελπίζουμε να περιήλθαν ξανά στα χέρια των απογόνων των αγωνιστών. Ένα άλλο τμήμα τους είναι σχεδόν βέβαιο πως έφτασε σε χέρια επιτηδείων, οι οποίοι τα διοχέτευσαν επ' αμοιβή σε σχετικές συλλογές.

Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν τα ενθυμήματα του Στυλιανού Πρατσινάκη ή Καπετάν Ντάλια που, όπως φάνηκε παραπάνω, είχαν εκτεθεί κατά τον εορτασμό της Εκατονταετηρίδας στην ειδική αίθουσα του Αρχαιολογικού Μουσείου Ηρακλείου. Γράφει σχετικά ο τύπος των ημερών: «Ο κύριος Νικόλαος Πρατσινάκης ή Ντάλιας εκόμισε τα ενθύμια του πατρός του Στυλιανού Πρατσινάκη. Ούτος εμβαίνων ιστιοφόρου, το οποίον εκόμιζεν όπλα, πολεμοφόδια και τρόφιμα εις τους επαναστάτας, εβομβαρθίσθη υπό του αυστριακού πολεμικού Λομπένικο εις την Αγίαν Πελαγίαν κι ετραυματίσθη ο ίδιος εις τας χείρας και τους πόδας. Εκ

98. Π. Δασκαλάκης, ό.π.

99. Τηλεφωνική επικοινωνία με τον κ. Παν. Δασκαλάκη στις 18/06/2009.

100. «Δυστυχώς και τούτο υπέστη σοβαράς ζημιάς εκ μέρους των Γερμανών.» Λυδάκης, ό.π., σελ. 76.

του βυθισθέντος ιστιοφόρου διετηρήθησαν ο τροχός του πηδαλίου, εις ερυθρός φανός και το εν είδει κόρης πρωραίο κόσμημα (η λεγομένη γοργόνα). Ταύτα παρεδόθησαν εις τον κύριον Μαρινάτον καθώς κι εν σασεπά, εν παλαιόν εξάβολον, μέγα περίστροφον και άλλα ωραία ενθύμια». ¹⁰¹ Σήμερα, στο ιστορικό Μουσείο Κρήτης, φυλάσσονται ενθύμια του Στυλ. Πρατσινάκη. Στους σχετικούς καταλόγους εισαγωγής του Ιστορικού Μουσείου υπάρχουν οι ακόλουθες καταγραφές ¹⁰²:

1). «Ακρόπρωρο με γλυπτή γυναικεία μορφή. Από το ιστιοφόρο του Καπετάν Ντάλια που βυθίστηκε από τους Αυστριακούς το 1896 στον όρμο της Αγίας Πελαγίας».

2) «Περίστροφο με έκτυπο φυτικό διάκοσμο Κρ. Επαναστάσεων του Καπετάν Στυλ. Ντάλια από τη Κάτω Βάθεια Πεδιάδος» και

3) «Ράβδος με τα αρχικά Ν.Ι.Α.Τ. Ανήκε στον Καπετάν Στυλ. Ντάλια από την Κάτω Βάθεια Πεδιάδος».

Είναι προφανές πως πρόκειται για τα ίδια αντικείμενα που είχε συλλέξει ο Μαρινάτος στο Αρχαιολογικό Μουσείο. Ειδικά για τα δύο πρώτα δεν υπάρχει καμία αμφιβολία, δεδομένης της απόλυτης ταύτισης των περιγραφών, ενώ και η «ράβδος» με τα δυσερμηνευτα αρχικά θα μπορούσε κάλλιστα να περιλαμβάνεται στη λακωνική αναφορά «και άλλα ωραία ενθύμια» που είδαμε παραπάνω, με την οποία υπονοούνται αλλά δεν περιγράφονται κάποια α-κόμα ενθυμήματα του Καπετάν Πρατσινάκη ή Ντάλια. Το ερώτημα που προκύπτει από τις παραπάνω διαπιστώσεις αφορά στον τρόπο με τον οποίον τα εκθέματα αυτά από το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, στο οποίο είχαν αρχικά παραχωρηθεί, βρέθηκαν ξαφνικά, το 1957, στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης. Υπό άλλες συνθήκες, μια τέτοια εξέλιξη δε θα ξένιζε, καθώς είναι γνωστό πως το Αρχαιολογικό Μουσείο, με την έγκριση του Υπουργείου Πολιτισμού, παραχώρησε μεγάλο μέρος από τα μεσαιωνικά και μεταγενέστερα

101. Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 22/6/1930, σελ. 4.

102. Ευχαριστώ θερμότατα και από αυτή τη θέση τον Επιμελητή του Ιστορι-

κού Μουσείο Κρήτης κ. Αγησίλαο Καλουτσάκη για την αναζήτηση και την παραχώρηση των σχετικών στοιχείων από τους Καταλόγους του Ι.Μ.Κ.

εκθέματά του, στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, όταν αυτό ιδρύθηκε από την Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών (Ε.Κ.Ι.Μ).

Για το σύνολο όμως των παραχωρηθέντων εκθεμάτων, που προήλθαν από το Αρχαιολογικό Μουσείο, οι κατάλογοι εισαγωγής αντικειμένων του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης αναφέρουν ως τρόπο προέλευσης τη φράση «*Παρακαταθήκη Δημοσίου*». Αντίθετα, για όλα τα προαναφερθέντα κειμήλια του Καπετάν Ντάλια, που βρίσκονται σήμερα στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, στο πεδίο της προέλευσης των σχετικών καταλόγων αναγράφεται η φράση «*Αγορά Ε.Κ.Ι.Μ.*», χωρίς, μάλιστα, και αυτό είναι το σημαντικότερο, να επισημαίνεται το όνομα του πωλητή. Όπως, όμως, είδαμε στις περιγραφές του Μαρινάτου, τα συγκεκριμένα αναθήματα είχαν παραχωρηθεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο από τον υιό του Καπετάν Ντάλια, Δημήτριο Πρατσινάκη και, βέβαια, δεν είχαν πωληθεί. Σίγουρα τα αντικείμενα αυτά δεν έφτασαν στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης ως «*Παρακαταθήκη Δημοσίου*» αφού ως τρόπος απόκτησης αναφέρεται η αγορά. Θα μπορούσε να υποθεθεί πως οι απόγονοι του Καπετάν Ντάλια και, συγκεκριμένα, ο υιός του Δημήτρης Πρατσινάκης, πήρε πίσω τα κειμήλια του πατέρα του –αφού η παραχώρηση στο Αρχαιολογικό Μουσείο μπορούσε να γίνει με τη μορφή του δανεισμού¹⁰³– και πολλά χρόνια αργότερα αποφάσισε να τα πουλήσει στην Ε.Κ.Ι.Μ. Ακόμα, όμως και αν δεχτούμε την μάλλον ασυνήθιστη πρακτική της πώλησης ιστορικών οικογενειακών κειμηλίων από τους απογόνους ηρώων και, μάλιστα, από τα ίδια τα παιδιά τους, προκαλεί ερωτηματικά η ανωνυμία του πωλητή των κειμηλίων, όπως αυτή διαπιστώνεται στον Κατάλογο του Ιστορικού Μουσείου Κρήτης. Αν πωλητής των κειμηλίων ήταν ο υιός Πρατσινάκης, ο οποίος είχε πραγματοποιήσει και την παραχώρηση στο Αρχαιολογικό Μουσείο, δεν δικαιολογείται η ανωνυμία της αγοραπωλησίας, για την οποία είχε κάθε δικαίωμα, ως νόμιμος κληρονόμος των αντικειμένων αυτών. Ούτε όμως ως αμέλεια των συντακτών του Καταλόγου του Ιστορικού

103. «...να τα παραδώσουν επ' αποδείξει και επιστροφή μετά τας εορτάς οι διάφοροι κάτοχοί των» Εφ. *Ελευθέρα Σκέψις*, 22/6/1930, σελ. 3.

Μουσείου μπορεί να θεωρηθεί η ανωνυμία του πωλητή των κειμηλίων του Καπετάν Ντάλια, με δεδομένη την κρίσιμη σημασία της οποιασδήποτε πληροφορίας αφορά στο κάθε αντικείμενο, ιδίως όταν αυτό προέρχεται από παράδοση. Ως μόνος, επομένως, λόγος για τον οποίον κρατήθηκε η ανωνυμία στην αγοραπωλησία προβάλλει, τελικά, η υπόθεση πως τα κειμήλια του Καπετάν Πρατσινάκη-Ντάλια είχαν περιέλθει στην κατοχή του πωλητή με τρόπο μη νόμιμο. Και ως πιθανότερος δρόμος για αυτή τη μη νόμιμη απόκτηση των κειμηλίων Πρατσινάκη δε φαίνεται άλλος από τη λεηλασία του Ηρώου στο οποίο, ενδεχομένως, είχαν μεταφερθεί.

Αν ευσταθεί ο παραπάνω συλλογισμός, το παράδειγμα των κειμηλίων Πρατσινάκη ενδεχομένως να φωτίζει την πορεία κάποιων αντικειμένων που συγκεντρώθηκαν στο Αρχαιολογικό Μουσείο για τον εορτασμό της Εκατονταετηρίδας και τα οποία μεταφέρθηκαν αργότερα για να εκτεθούν στο Ηρώο, από το οποίο αποσπάστηκαν βίαια, όταν αυτό λεηλατήθηκε τις ημέρες τις Γερμανικής εισβολής. Φαίνεται πως όσα εκθέματα δε βεβηλώθηκαν και δεν καταστράφηκαν από τη λεηλασία του Ηρώου, ακολούθησαν το δρόμο της παράνομης κατοχής και της πώλησης, όπως τα κειμήλια Πρατσινάκη, τα οποία, ευτυχώς, σώζονται μετά την εξαγορά τους από την Ε.Κ.Ι.Μ.

Αντίστοιχη πορεία από το Αρχαιολογικό Μουσείο προς το Ηρώο και, μετά την λεηλασία του, στην εξαγορά τους από την Ε.Κ.Ι.Μ. φαίνεται πως ακολούθησαν και κάποια άλλα αντικείμενα όπως η «*Σημαία του Κόρακα*» με τη μορφή του Αγίου Γεωργίου και η «*Σημαία των Νιώτη και Σπιθούρη*» με την επιγραφή «*Ένωσις μετά της μητρός Ελλάδος*», οι οποίες αναφέρονται στα κειμήλια του Αρχαιολογικού Μουσείου το 1930. Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα, αν και όχι στον ίδιο βαθμό με τα κειμήλια Πρατσινάκη, να πρόκειται για τα ίδια εκθέματα που φυλάσσονται σήμερα στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, ξανά ως αγορές τις Ε.Κ.Ι.Μ. και, πάλι, από πωλητές που κράτησαν την ανωνυμία τους¹⁰⁴.

---

104. Και τα δύο είναι Λάβαρα και όχι Σημαίες. Το πιθανολογούμενο ως του Κό-

Αν όσα προαναφέρθηκαν ευσταθούν, και σε συνδυασμό με τις προφορικές μαρτυρίες των ανθρώπων που θυμούνται το Ηρώο, αρχίζει σιγά-σιγά να φωτίζεται η θολή εικόνα της ταυτότητας των κειμηλίων που εκτέθηκαν για μια δεκαετία σε αυτό. Βεβαιώνουν, πάντως, την άποψη που διατυπώθηκε και προηγουμένως, ότι, δηλαδή, το Ηρώο της πόλης του Ηρακλείου λειτουργούσε παράλληλα και ως Μουσείο των Κρητικών Επαναστάσεων. Και πρόκειται για το πρώτο Ιστορικό Μουσείο της πόλης, το οποίο ιδρύθηκε το 1930, και καταστράφηκε στην Κατοχή, για να το διαδεχθεί πολλά χρόνια αργότερα, ένα σύγχρονο Ιστορικό Μουσείο, το κόσμημα της Κρήτης, που ιδρύθηκε από την Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.

Κατά τη διάρκεια της Γερμανικής Κατοχής και μετά τη λεηλασία του το Μάιο του 1941, το Ηρώον των Κρητών Αγωνιστών έχει πια εγκαταλειφθεί. Η λειτουργία του Μνημείου ως Ηρώου αλλά και ως Μουσείου ιστορικών κειμηλίων έχει πλέον εκλείψει και η παραμονή του φύλακα Σαριδάκη στο χώρο συνδέεται αποκλειστικά με την περιποίηση των κήπων του κέντρου της πόλης, και ιδιαίτερα του ανθόκηπου που ο ίδιος είχε διαμορφώσει στον περίβολο του Ηρώου¹⁰⁵. Για ένα διάστημα μάλιστα ο υπόγειος χώρος κάτω από την κυρίως αίθουσα του Ηρώου φιλοξενεί τον φύλακα και την οικογένειά του, μετά την καταστροφή του σπιτιού τους σε έναν από τους πολυάριθμους βομβαρδισμούς που υπέστη το Ηράκλειο κατά την κατοχή¹⁰⁶.

ρακα φέρει την περιγραφή: «*Λάβαρον επαναστατικόν του χωριού Πόμπιας, ελλίπες το άνω αριστερά τμήμα. Φέρει ζωγραφική έγχρωμη παράσταση του Αγίου Γεωργίου επί λευκού ίππου, ανυψούντος το ξίφος δια να πλήξει τα εικονιζόμενα προ του ίππου τέρατα. Τέχνη λαϊκή. Επιγραφή: Άνω δεξιά: Άγιος Γεώργιος. Κάτω Αριστερά: ΟΩΝΒ. Δαπάνη των κατοίκων του χωριού Πόμπιας. 1881*». Το πιθανολογούμενο ως των Νιώτη-Σπιθούρη φέρει την περιγραφή: «*Λάβαρο με γραπτή επιγραφή: “Ένωσις μετά της Μητρός Ελλά-*

δος. Γεώργιος Νιώτης και Γρηγ. Σπιθούρης.» Φέρει σταυρό στο κέντρο και δυο ταινίες παράλληλες πάνω και κάτω.»

105. Πληροφορία που επιβεβαιώνεται από τον κ. Μαν. Σαριδάκη και την κα Παρή Κάβου. Η ύπαρξη του περίφημου ανθόκηπου μέσα στον περίβολο του Μουσείου επιβεβαιώνεται και από άλλους παλαιούς Ηρακλειώτες.

106. Πληροφορίες που συλλέχθηκαν από την αυθόρμητη διήγηση του κ. Εμμ. Σαριδάκη και της κας Π. Κάβου.

Η τελευταία φορά που το Ηρώο του Ηρακλείου βρίσκεται στο προσκήνιο είναι τον Ιούνιο του 1944. Η πόλη του Ηρακλείου, εκτός από τα δεινά που προκαλούσαν τα στρατεύματα κατοχής, είχε να αντιμετωπίσει και τους συχνούς συμμαχικούς βομβαρδισμούς, που επιχειρούσαν να πλήξουν γερμανικούς στρατιωτικούς στόχους¹⁰⁷. Σε έναν από τους βομβαρδισμούς αυτούς μια βόμβα πέφτει πολύ κοντά στο Ηρώο. Στον περίβολο του Μουσείου βρίσκεται εκείνη την ώρα μια νεαρή Ηρακλειώτισσα, η προσκοπίνα Αυγή Ανωγειανάκη, που όπως θυμάται η φίλη της, κα Π. Κάβου, είχε επισκεφτεί τον ανθόκηπο του Ηρώου για να αγοράσει γαρύφαλλα¹⁰⁸. Από τα θραύσματα της βόμβας η Αυγή Ανωγειανάκη βρίσκει ακαριαίο θάνατο μέσα στον περίβολο του Ηρώου. Είναι πιθανό να πρόκειται για το βομβαρδισμό της πόλης από τους συμμαχούς την 2α Ιουνίου του 1944, όπως θυμάται ο κ. Απόστολος Ζεϊμπέκης, ο αδελφός του οποίου Ευστράτιος, χρόνια αργότερα, νυμφεύτηκε την αδελφή της άτυχης Αυγής¹⁰⁹. Αξίζει, πάντως, να ερευνηθεί αν οι τρύπες από τις βολίδες, που διακρίνονται και σή-

107. Σύμφωνα με την κατοχική εφημερίδα *Κρητικός Κήρυξ*, το Ηράκλειο υπέστη συμμαχικούς βομβαρδισμούς α) στις 19 Ιουνίου 1943, οπότε επλήγη η συνοικία Ξύλινη Τάμπια με δεκάδες νεκρούς (Εφ. *Κρητικός Κήρυξ*, 20/11/1943) β) στις 9/02/1944, που επλήγη το ΒΑ τμήμα της πόλης, με ζημιές και στο Αρχαιολογικό Μουσείο (Εφ. *Κρητικός Κήρυξ*, 11/02/1944) και γ) στις 2 Ιουνίου 1944 σε ένα μεγάλο βομβαρδισμό της πόλης με ανθρώπινα θύματα, που είχε και ως αποτέλεσμα την ανατίναξη ενός γερμανικού πλοίου με στρατιωτικό υλικό στο λιμάνι του Ηρακλείου, η οποία προκάλεσε μεγάλες καταστροφές στην πόλη. (Η εφ. *Κρητικός Κήρυξ*, 6/6/1944, αναφέρεται ετεροχρονισμένα στο γεγονός, η ημερομηνία 2 Ιουνίου δίνεται από τον Ν. Πλάτωνα.

Βλ. συνέχεια της σημείωσης). Για τους βομβαρδισμούς στο κέντρο της πόλης του Ηρακλείου που είχαν ως αποτέλεσμα την πρόκληση ζημιών στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου βλ. και Πλάτων, Ν. (1947) *Η τύχη των αρχαιοτήτων της Κρήτης κατά τον πόλεμον*, Α) Το Μουσείον Ηρακλείου, *Κρητικά Χρονικά*, σελ. 218-219.

108. Η κα Π. Κάβου, προσκοπίνα επίσης, θυμάται πως η φίλη της Αυγή Ανωγειανάκη της είχε ζητήσει να τη συνοδεύσει στη μοιραία αυτή βόλτα στον ανθόκηπο, κάτι που όμως δεν έγινε (τηλ. επικοινωνία 7/05/2009).

109. Τηλεφωνική επικοινωνία στις 9/07/2009 με τον κ. Απόστολο Ζεϊμπέκη, γεννηθέντα το 1930.

μερα στην επιφάνεια του ανατολικού τοίχου του Ηρώου, αποτελούν τους απευθείας μάρτυρες του συγκεκριμένου βομβαρδισμού της πόλης, ή αν προκλήθηκαν από άλλα γεγονότα της ταραχώδους, σύγχρονης ιστορίας του Ηρακλείου. Οι παλαιότεροι κάτοικοι του Ηρακλείου θυμούνται, πάντως, μέσα στην αυλή του Ηρώου, ένα ψηλό και θαλερό κυπαρίσσι, που ο πατέρας της Αυγής και οι φίλοι της από τους Προσκόπους φύτεψαν στο σημείο που άφησε την τελευταία της πνοή¹¹⁰.

Σήμερα το κυπαρίσσι της Αυγής δεν υπάρχει. Και ολόκληρη η εικόνα του Ηρώου των Κρητών Αγωνιστών, ενός από τα ιστορικότερα σύγχρονα μνημεία της Κρήτης, δεν περιποιεί τιμή για την πόλη του Ηρακλείου και τους ανθρώπους της. Εγκατάλειψη και βεβήλωση είναι οι λέξεις που μπορούν να περιγράψουν τη σημερινή κατάσταση του μνημείου, το οποίο εγκλωβίζεται ανάμεσα σε μεταγενέστερα προσκτίσματα, όπως οι τουαλέτες (!) και τα πρόχειρα υπόστεγα που εξυπηρετούσαν και εξυπηρετούν τις ανάγκες των τελευταίων χρήσεων του χώρου. Τα ιερά κέρατα που επέστεφαν το θριγκό του μνημείου έχουν εξαφανιστεί, ενώ οι γυάλινοι φεγγίτες έχουν αντικατασταθεί με σιδερένια πλέγματα και λαμαρίνες. Οι σοβάδες αποκολλούνται και η τοιχοποιία ρηγματώνεται με γοργούς ρυθμούς από την οργιώδη βλάστηση που αναπτύσσεται πάνω στα αρχιτεκτονικά μέρη του Ηρώου. Άγνωστα χέρια έχουν επιχρωμάσει τους ερυθρούς κίονες και την ζωνή μετώπη του θριγκού, αντικαθιστώντας τη μινωική πολυχρωμία με την ψυχρή λευκότητα του ασβέστη. Πανύψηλα, πυκνά δέντρα έχουν αφεθεί, λες επίτηδες, απεριποίητα, για να κρύψουν την πρόσοψη του Ηρώου, δημιουργώντας ένα μνημείο-φάντασμα, άγνωστο, δυστυχώς, στη μεγάλη πλειονότητα των κατοίκων της πόλης. Και η σημαντική ιστορία του Ηρώου, που ταυτίζεται, αναπόφευ-

---

110. Πληροφορία που επιβεβαιώνουν η κα Π. Κάβου και ο κ. Απ. Ζεϊμπέκης.

κτα με μεγάλο μέρος της ιστορίας της πόλης, άγνωστη στους περισσότερους, λησμονείται, καθώς “μισεύουν” ένας-ένας οι άνθρωποι εκείνοι που έζησαν τη δόξα του και είναι σε θέση να μας διδάξουν τη σημασία του¹¹¹.

111. Ύστερα από μακροχρόνιους δικαστικούς αγώνες, που ξεκίνησαν από τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '50 και ολοκληρώθηκαν πρόσφατα, ο χώρος που χτίστηκε το Ηρώο το 1930, αποδόθηκε σε ιδιώτες. (Βλ. τα συνεχή δημοσιεύματα της Εφ. *Ιδη* στις 11/05/52, 20/05/1952, 21/05/1952, 22/05/1952, 27/05/1952, 28/05/1952, 29/05/1952, 30/05/1952, 1/06/1952, 31/05/1952, 3/06/1952, 4/06/1952, 5/06/1952, 6/06/1952, 7/06/1952, με εκτενείς αναφορές στις αξιώσεις των πρώτων ιδιοκτητών του χώρου του Ηρώου, αδελφών Μάρκογλου, οι οποίοι ζητούσαν την κατεδάφιση του Ηρώου και την άδεια ανέγερσης νέας οικοδομής. Ευχαριστώ την μηχανικό κα Αρετή Μεθυνακή, υπεύθυνη της Βιβλιοθήκης του Τ.Ε.Ε Τ.Α.Κ, για τη γνωστοποίηση των παραπάνω δημοσιευμάτων από το αρχείο Ελ. Καραχάλιου.)

Το αίτημα για την κατεδάφιση του Ηρώου συνεχίζεται έως τις μέρες μας.

Το 2006, παρά την εισήγηση της Υπηρεσίας Νεωτέρων Μνημείων και Τεχνικών Έργων Κρήτης που ζητούσε την κήρυξη του Ηρώου ως διατηρητέου μνημείου, το αρμόδιο Κεντρικό Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ έκρινε το μνημείο ως ανάξιο διατήρησης «διότι

δεν αποτελεί κτίριο με αξιόλογα αρχιτεκτονικά, μορφολογικά, καλλιτεχνικά ή ιστορικά στοιχεία και, επομένως, δεν πληροί τις αυξημένες προϋποθέσεις, οι οποίες τίθενται από το άρθρο 6, παρ.1γ του Ν.3028/2002». Έχουν μεσολαβήσει επερωτήσεις βουλευτών που ζητούν την κήρυξη του μνημείου ως διατηρητέου, αντίστοιχες γνωμοδοτήσεις σχετικών Υπηρεσιών, όπως η 13η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και η Επιτροπή Αρχιτεκτονικού Ελέγχου της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ηρακλείου, αλλά και παρεμβάσεις από το Τμήμα Ανατολικής Κρήτης του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος, το Σύλλογο Αρχιτεκτόνων Νομού Ηρακλείου, και πρόσφατα το Παράρτημα Κρήτης του Συλλόγου Εκτάκτων Αρχαιολόγων, που επισημαίνουν τη σημασία του μνημείου και το γεγονός ότι βρίσκεται σε περιοχή κηρυγμένη ως αδόμητη ή κοινόχρηστη, ήδη από το 1936. Ελπίζουμε και η παρούσα μελέτη, η οποία έδωσε το έναυσμα για την επανυποβολή του αιτήματος από την Εφορία Νεωτέρων Μνημείων για την προστασία του Ηρώου, να συμβάλει στην αναθεώρηση της απόφασης του ΥΠ.ΠΟ που αδικεί το Ηρώο και προσβάλλει την πόλη του Ηρακλείου

ΨΗΦΙΔΕΣ